

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

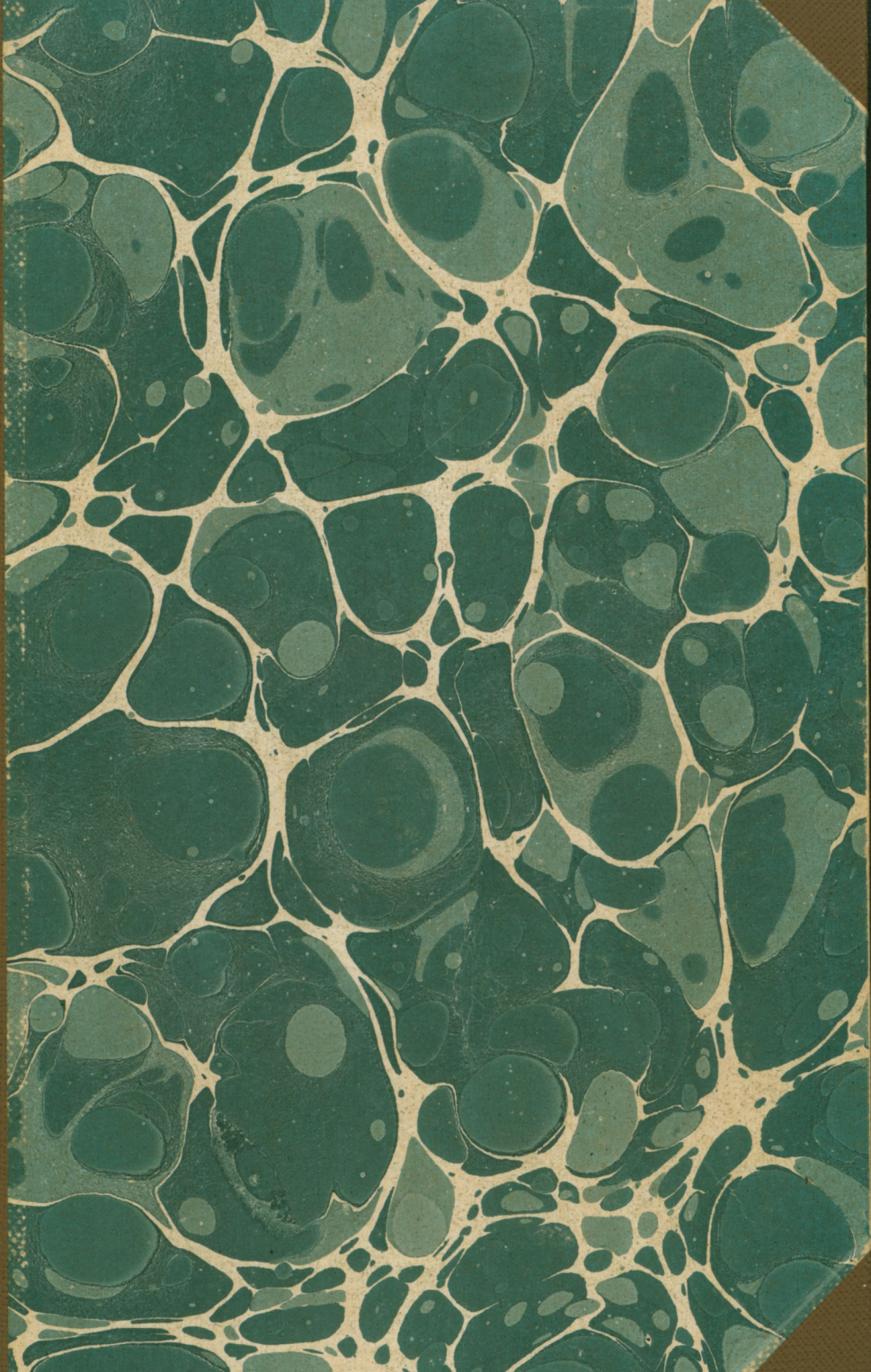
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

P. MUNCH

ERINDRINGER

1914-1918

UNDER DEN
FØRSTE VERDENSKRIG

Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck

København 1961

Forord

Dette bind af dr. Munchs erindringer, det tredje i rækken, begynder med den ordinære rigsdags sammentræden oktober 1914 og slutter med våbenstilstanden mellem Tyskland og de allierede november 1918. Det omfatter det væsentlige af hvad der i dr. Munchs erindringer og optegnelser findes til belysning af periodens historie – med een undtagelse: af praktiske grunde er her udeladt det meste af hvad der vedrører det sønderjyske spørgsmål i 1918; det vil blive offentliggjort i det følgende bind af erindringerne, der behandler fredsslutningen og genforeningen.

For udgivelsesprincipperne er der gjort rede i forordet til erindringernes første bind og i indledningen til andet binds noter. Udgiverne har også i nærværende bind med cand. polit. Ebbe Munchs tilladelse kunnet erstatte en stor del af erindringernes tekst med dr. Munchs „dagbogs“-optegnelser, der mere uforbeholdent end den senere bearbejdelse i erindringerne gengiver hans indtryk og opfattelse. I de aftrykte dele af optegnelserne er hist og her udeladt mindre væsentlige stykker, der bryder sammenhængen; sådanne udeladelser er angivet ved . . ., og udgivernes tilføjelser er sat i skarp parentes. Dr. Munchs – ikke fuldstændige – angivelser af dato for nedskriften meddeles i noterne.

Udgiverne takker atter Lorenz Rerup for værdifulde kritiske bemærkninger til tekst og noter.

Poul Bagge.

Rigsdagen genoptager sit Arbejde. Ombytningen. Oktober-December 1914

[Erindringerne:] Den 5. Oktober 1914 traadte Rigsdagen sammen til den ordinære Samling. Der herskede ved den Tid en ejendommelig usikker Stemning i Danmark. Straks efter Krigens Udbrud havde man været ligesom overvældet af Begivenhedernes Styrke, men siden var det, som om Bekymringerne i mange Kredse var svundet, og den Forestilling bredte sig, at man i forholdsvis Tryghed hver for sig kunde indrette sig paa at faa mest muligt ud af Situationen.

Edvard Brandes kendetegnede ved Forelæggelsen af Finansloven Stemningen med følgende Ord: „Forholdet er i Øjeblikket det, at Befolkningens Stemning svinger mellem to Yderpunkter. Det ene er Panik med al dens Rædsel og Hæslighed, Panik, som viser sig ved Afslappelse i Foretagsomheden, Erhvervsstandsning, Guldtørst, Seddelhengemmelse, Forsøg paa at mele sin Kage eller forgyldte sit Kul, overhovedet en Optræden, som hverken er forstandig eller tiltalende. Det andet Yderpunkt viser sig i en mærkelig Ubekymrethed og i Kravet om, at det daglige Liv skal gaa sin Gang, som om der intet skete rundt omkring Danmark, en Laden fem være lige og et Forlangende om, at ethvert Jernbanetog, man er vant til at se gaa, fremdeles skal gaa, at enhver Lampe man er vant til at se lyse, skal være tændt, at enhver Soldat skal faa sin Forplejning akkurat saaledes, som man mener, at det er bedst og forsvarligst. Saadanne Fordringer er baade ubetimelige og ikke helt værdige i Øjeblikket, for det kan ikke nytte at mene, at Danmark skal ligge som en lille solbeskinnet Plet, naar der er Mørketid over Europa, eller at Danmark er et saadant paradisisk Land, hvor Floderne flyder med Mælk og Smør, naar de ellers i Europa strømmer med Ild og Blod.“

Ogsaa i vor Rigsdagsgruppe var der ved denne Tid en vis Nervøsitet, der dog mest syntes at bero paa, at nogle af Partiet frygtede, at der skulde være Tilbøjelighed til af Hensyn til Forholdene at gaa

til Indrømmelser i Grundlovsspørgsmaalet, som ikke stemmede med Partiets Grundsætninger. Navnlig Slengerik var meget bekymret og kritiserede stærkt Regeringen; dog strakte hans Kritik sig ikke til de militære Forhold, hvor man ellers kunde have ventet, at han vilde være mest ømfindtlig. Uroen gav sig Udtryk, da Partiet den Dag, Rigsdagen traadte sammen, skulde vælge Formand og Medlemmer til Finansudvalget. Da Formandsvalget skulde finde Sted, sagde Slengerik, at man ikke kunde tage Valget uden at have Tid til Overvejelse. Det udsattes da til nyt Møde senere paa Dagen. Her stemte 23 for Povlsen, medens 7 stemte blankt; blandt dem var Slengerik. Da der derefter skulde udpeges Medlemmer til Finansudvalget, foreslog man fra den anden Side i Partiet ikke at genvælge Poul Christensen og Mads Larsen, som hørte til de misfornøjede. Jeg greb da ind og foreslog at genvælge dem begge, idet jeg sagde, at jeg gik ud fra, at de ikke systematisk vilde volde Vanskeligheder, men tage hver Sag efter dens eget Indhold, og det kunde vi intet have imod. Det endte med, at man enedes derom.

[Optegnelser:] Om Tirsdagen den 6. [Oktober 1914] var der Møde i den interparlamentariske Gruppes Bestyrelse; Neergaard meddelte, at den schweiziske Gruppe havde anbefalet et Møde af Rigsdagsmænd fra alle Lande, den svenske havde foreslaaet, at Mødet skulde holdes med Delegerede fra de neutrale Stater alene, at Dagsordenen skulde være 4 Punkter: Opfordring til de Neutrale om ikke at lade sig inddrage, Protest mod Neutralitetskrænkelsen i Belgien, Undersøgelseskommission om Overgreb, Mægling mellem de Krigsførende. Christensen talte meget haanlig om Bestræbelserne af Grupperne, men vilde have Møde med Svenskere og Nordmænd, ligesom Neergaard; jeg foreslog, at vi skulde holde et nyt Møde, før der svaredes noget til Schweizerne, og det blev Resultatet. Efter Mødet aftalte jeg med Neergaard, at han og jeg skulde tale sammen om det en Dag i Mellemtiden. Det meddeltes om Eftermiddagen af Rantzau, at Bevogtningen vilde komme i Orden ved Langelandsspærringen; vi havde klaget over, at den ikke var det. Endnu om Tirsdagen havde vi efter Meddelelsen om Gjedser-Warnemündefartens Afbrydelse et Ministermøde, hvor vi enedes om at standse, saa længe Tyskerne gjorde det, og at udsende en Meddelelse derom. Samme Dag drøftede vi [sætningen ikke fuldført.]

Onsdag den 7. [Oktober 1914] forhandlede vi i et Ministermøde atter herom. Desuden drøftedes her et Forslag til en Artikel, Rode efter Scavenius' Ønske havde skrevet i Anledning af „Hovedstaden“s Artikler om Minespærringer og Neutralitet o.s.v. Jeg fandt ikke Artiklen heldig, idet jeg mente, at den kun vilde skaffe Strid uden at forklare eller fastslaa noget. Scavenius var meget ivrig for, at der skulde ske noget. Om Aftenen skrev jeg et Udkast til en Artikel, ligesom til et Interview til „Politiken“ om Bytning o.s.v. Onsdag meddeltes det, at Trawlerne nu var kommet paa Plads Nord for Spærringen, og vi ændrede da atter Ordren til Eskadrechefen.

Torsdag den 8. [Oktober 1914] havde vi efter Forhandling med Udvalg fra Aarhus et Møde i Ministeriet, hvor jeg oplæste Udkast til Artikel og Interview. Begge Dele fandt almindelig Tilslutning. Artiklen overdroges Rode til Besørgelse. I samme Møde meddelte Brandes, at han om Morgenens havde talt med Kongen. Det var aftalt, at der i Referatet i Statsraadsprotokollen ikke skulde optages noget om Kongens Klager i sidste Statsraadmøde. Brandes talte desuden med ham om selve Sagen. Kongen forklarede, at Vanskeligheden var, at jeg „duperede“ Overgeneralen. Han havde ogsaa udtalt, at det var godt, at Scavenius stod sig saa godt med Rantzau, Kongen gjorde det til Gengæld med Englænderne.

Om Eftermiddagen havde jeg en Samtale med Kofoed-Hansen. Han var ivrig for, at der skulde skrives ret bestemt, om at man vilde forsvare Minespærringen. Jeg fremhævede, at der ingen Grund var til at binde sig yderligere, at vi loyalt maatte bevare Spærringen, men at der ikke var nogen Forpligtelse til at optage en Kamp med overlegen Modstander; naar Overmagten var konstateret, kunde Flaaden gaa bort derfra. Han blev delvis ved sit. Desuden klagede han stærkt over Kongen, der havde udkældt ham ubehersket paa Grund af, at han ikke straks havde faaet Besked om, at en Mine i Storebælt var sprunget; han var saa nervøs, at han ikke vidste, hvad han sagde, sagde Admiralen; Prins Valdemar talte han ikke med mere, efter at han havde frabedt sig Prins Georgs Besøg, fordi denne i Virkeligheden kun var en Art Spion for England; han forklarede endvidere, at Prins Georg stadig var i livlig Forbindelse med det engelske Gesandtskab.

Fredag den 9. [Oktober 1914] havde vi Kl. 1½ et Ministermøde, hvor der atter var en Del Diskussion om Aviserne. Det skyldtes

navnlig nogle Meddelelser i „Politiken“ om et Rygte om Neutralitetskrænkelse i Vestindien. Desuden var der Meddelelse om, at en tysk Fiskerbaad var stødt paa en Mine i Langelandsbæltet $\frac{1}{4}$ Mil fra Land. Da jeg kom havde der været talt en Del derom, og Tanken var nu, at Scavenius skulde skrive til Johansen om Bladets Uforsigtighed. Ellers forelaa intet særligt.

Lørdag den 10. [Oktober 1914] havde „København“ en Artikel om Neutralitets- og Minespørgsmaalet, „Nationaltidende“ Telegram om en Artikel i „Morningpost“, der klagede over, at Tyskerne havde udlagt Miner Syd for Langelandsbæltet. Jeg talte en Del med Scavenius derom. Han havde i den sidste Tid gentagne Gange foreholdt Rantzau de uheldige Forhold ved Spærringen, blandt andet et Par Miner paa Lollandssiden, der forhindrede Fiskeriet. Det oplystes senere om Lørdagen, at en tysk Trawler nu søgte at slæbe disse Miner bort, men at der under Arbejdet var sprunget en af dem. Cavling havde skrevet til Scavenius, at det var naturligt fra Udenrigsministeriets Synspunkt, at man ønskede Tavshed i Pressen, men at Pressen var under stærkt Pres fra Publikum, der fandt Fortielses-systemet oprørende.

Kl. 3 talte jeg med Neergaard; han var rede til at ordne det saaledes, at „Raadet“ ikke vedtog nogen Resolution, og vilde nu virke for, at Unionen ikke traadte frem for tidlig; jeg sagde, at medens jeg ansaa Møde for urimeligt og skadeligt for Unionen, kunde jeg tænke mig en Henvendelse fra dens Bestyrelser i de neutrale Lande til Regeringerne om en fælles mæglende Optræden. Jeg fortalte ham, at der en Gang var standset en Damper, der vilde passere Syd paa gennem Langelandsbæltet, at vi da havde gjort Forestillinger i Tyskland, havde faaet det Svar, at der ikke var Miner paa dansk Territorium, og at der derpaa var bortsprængt nogle Miner, der da maatte antages at have været for langt inde. Desuden fortalte jeg ham, at der stadig var megen Uorden med Spærringen dernede, at der var optaget og uskadelliggjort 10 Miner, delvis vel derfra. Endelig meddelte jeg ham, at vi havde ladet Gesandten i Washington føle sig for med Hensyn til Amerikas Mæglingstilbøjelighed og om, hvorvidt Amerika ønskede Medvirkning af de mindre neutrale Stater.

Scavenius havde lidt i Forvejen nærmere fortalt mig, hvad der var foregaaet. Den 18. [September 1914] havde han i Brev givet Gesandten i Washington Ordre til lejlighedsvis at omtale København

som muligt Sæde for en Fredsconferenc. Derpaa var der Svar, hvoraf det fremgik, at Amerika ønskede Washington. Den 28. havde Scavenius givet ham Ordre til at forhøre om Amerikas Stilling med Hensyn til Mægling og eventuelt til de Neutrales Deltagelse deri. Derpaa var der endnu ikke kommet Svar. Ved Firetiden talte jeg med Brandes, Rode og Zahle om de forskellige Ting; der var intet af særlig Interesse.

De følgende Dage foregik intet af større Betydning. Om Mandagen [den 12. Oktober 1914] i Mødet med Generaler o.s.v. spurgte jeg, hvilke Slutninger man drog med Hensyn til København fra Antwerpens hurtige Fald; Gørtz svarede, at man vidste jo ikke rigtig Besked om Skytsets Mængde og Art o.s.v., eller om Forsvaret, men Københavns Værker var jo ikke beregnet paa at modstaa andet end almindeligt Feltartilleri; det var vel svært at faa det svære, langtrækkende Skyts herover. Paa en Bemærkning af mig om, at Værkerne laa for nær til at beskytte Byen mod Bombardement, sagde General Berthelsen ja, han tilføjede nogle Ord om, at der vel nok foregik en Forandring af Opfattelsen af, hvorledes Fæstningsværker skulde bygges; man maatte gaa tilbage til Jordværker af større Udstrækning. Jeg spurgte, om man ikke kunde tænke sig et andet Tilbagegangspunkt end København; Gørtz benægtede det. Jeg spurgte, om der var lagt Planer med Hensyn til et Kystforsvar. Gørtz sagde, at det var der jo nok, men de afgang jo ganske af Angrebet. Jeg fremhævede samme Dag, at det snart vilde være nødvendigt at foretage yderligere Ændringer i Styrken, og at de derfor maatte overveje en Indkaldelse af næste Aars Rekruter ved det nye Aars Begyndelse. Der fremsattes en Række Indvendinger mod dette; jeg gentog, at det var fornødent, at de undersøgte, hvorledes det kunde ordnes.

Mandag den 19. [Oktober 1914], da jeg kom i Ministeriet fra Rigsdagen, forelaa Meddelelse om Skudene mod „Havmanden“. Foreløbig besluttede vi at holde det hemmeligt, dog med Tanke om snarlig Offentliggørelse. Jeg talte derom med Rode, Brandes, Zahle; vi aftalte, at jeg skulde give Kongen Meddelelse. Derpaa talte jeg med Scavenius. Da jeg kom hjem telefonerede jeg til Sorgenfri, at jeg havde en Meddelelse, som vistnok vilde interessere Kongen, jeg kunde give den samme Aften eller næste Formiddag. Kort efter fik jeg Besked om, at Kongen ønskede den om Aftenen. Jeg kørte da til Sorgenfri, hvor jeg var Kl. 8½ og meddelte Kongen, hvad der var

sket; det lod til at virke beroligende paa ham, at det ikke var værre. Om Aftenen mødtes Rode, Zahle, Brandes og jeg hos Zahle. Her fik jeg fra Kofoed-Hansen Meddelelse om, at Udenrigsministeriet havde meddelt ham, at Rantzau havde meddelt, at han havde faaet Telegram om, at der havde været en Kamp i Kielerbugt med engelske Undervandsbaade; en af de foregaaende Dage havde Rantzau haft en Meddelelse om, at der havde været Angreb af en engelsk Undervandsbaad overfor et tysk Skib udfor Stevns; han havde da sendt Bud efter Herluf Zahle, som havde siddet hos ham langt ud paa Natten, ivrig diskuterende Muligheden. Rantzau havde nu atter været stærkt opskræmt. Herluf Zahle havde af hans Maade at tage det paa sluttet, at det var gaaet Tyskerne ilde; vi havde det samme Indtryk og tænkte os, at Tyskerne muligvis havde lidt betydelige Tab. Kort efter telefonerede Kofoed-Hansen, at Jøhnke havde meddelt ham, at der var kommet Ritzautelegram om Slukning af svenske Fyr. Han foreslog, at vi da ogsaa skulde slukke Drogden og en Lystønde ved Saltholmen. Vi enedes derom, og jeg telefonerede med Jøhnke om Sagen; indbyrdes aftalte vi, hvorledes Meddelelsen om den danske Slukning skulde gives, og jeg lod Jøhnke meddele den til Ritzau. Vi enedes forøvrig om Offentliggørelse af „Havmanden“s Begivenheder. Kofoed-Hansen havde, lidt før jeg tog til Sorgenfri, telefoneret, at der var en Mand, man ikke kunde forholde Begivenheden; jeg svarede, at jeg skulde derud. Han sagde da: „Ja, saa er det lige saa godt som at sætte det i Berlingske.“ Han havde hele Tiden været ivrig for, at det skulde meddeles Tyskland; i en Samtale hos Scavenius om Eftermiddagen, hvori Herluf Zahle ogsaa deltog, havde jeg sagt, at det burde meddeles begge Parter med Udtalelse af Ønske om større Paapasselighed; han gik da ligesom de andre ind derpaa.

[Erindringerne:] Straks ved Rigsdagssamlingens Begyndelse forelagde jeg i Folketinget Forslag om en ny Bevilling paa 10 Millioner Kr. til Sikringsstyrkens Udgifter. Jeg oplyste, at de 10 Millioner fra August, saa vidt det kunde ses, var brugt; Udgifter til Armeringsarbejder, Tæpper, Heste m.m. var gaaet ind derunder foruden de daglige Udgifter; men det var ikke muligt nu at beregne, hvor længe disse 10 Millioner vilde slaa til. Forslaget mødte ingen Modstand, men ved 3. Behandling den 17. Oktober udtalte Socialdemokraternes

Ordfører K. M. Klausen Ønske om mere Orlov og om Hjemsendelser. Særlig stærkt understregede han Klager fra Mandskabet paa Skibene i Storebælt om, at deres Orlov var meget knapt tildelt. Jeg svarede, at Regeringen stadig havde sin Opmærksomhed henvendt paa Hjemsendesspørgsmaalet men at „mangeartede Hensyn“ her gjorde sig gældende. Jeg nævnedes, at Opmærksomheden navnlig var rettet mod de gifte, der udgjorde noget over $\frac{1}{5}$ af hele Styrken.

Allerede forinden havde jeg begyndt at tale med Overkommandoen om en ny forholdsvis omfattende Regulering, og den 26. Oktober tog jeg en indgaaende Samtale med General Gørtz derom. Jeg sagde ham, at det ikke var gørligt at holde hele Styrken inde baade af økonomiske Grunde, som Finansministeren stærkt fremhævede, af Hensyn til de Indkaldte og deres Familie og endelig af politiske Grunde. I. C. Christensens Tilhængere opmuntrede underhaanden til Hjemsendelser, man kunde ikke forlange, at Radikale og Socialdemokrater skulde være upaavirkede deraf. Jeg havde tænkt mig, at de gifte, der regnedes til 11 000, kunde hjemsendes; næste Aars Rekruter kunde samtidig indkaldes, og naar de var indkaldte kunde da yderligere Hjemsendelser finde Sted. General Gørtz blev stærkt bevæget og bekymret; det kunde være rimeligt at foretage Rekrutuddannelsen tidligere, men det var særdeles svært, Befalingsmændene var jo optagne i Sikringsstyrken; Hjemsendelser, før Rekruterne var uddannede, ansaa han for umulige. Den 4. November havde jeg en ny Forhandling med Overkommandoen; Gørtz talte her om, at han kunde blive nødt til at gaa af.

Dagen efter fik jeg med stort Besvær ordnet et mindre Spørgsmaal om Hjemsendelse af Fæstningsartilleriets 8. og 9. Aargang, da der nu var uddannet et Antal Fæstningsartillerister, der var kommet ind efter de sædvanlige Regler, og som nu antoges at kunne afløse de ældste Indkaldte. Den 6. November var jeg hos Kongen for at forklare ham denne Hjemsendelse; han spurgte, om de nye nu ogsaa var tilstrækkelig uddannede, og om Artillerigeneralen var tilfreds dermed; jeg svarede, at med ham havde Overkommandoen forhandlet, før de formede det nu foreliggende Forslag, og dermed slog Kongen sig til Ro. Jeg benyttede Lejligheden til at forklare, at jeg ansaa en Hjemsendelse af de gifte Folk, der nu havde været saa længe inde, for nødvendig; der kunde da indkaldes Rekruter i Stedet; Spørgsmaalet var da, om det skulde ske samtidig; Folketingets

Flertal ønskede det meget, og jeg ansaa Ønsket for berettiget, men dette større Spørgsmaal forelaa endnu ikke til Afgørelse. Kongen sagde dertil, at han mente, at Situationen var blevet farligere, idet Krigen bredte sig, og at en Del af de Rigsdagsmænd, der nu var ivrige for Formindskelse, vilde være imod, naar det blev Alvor. Det var jo for saavidt rigtigt nok for I. C. Christensens og hans nærmestes Vedkommende. I øvrig fremhævede han, som det ofte skete, at det var urimeligt, at der skulde indkaldes Jyder til Sikringsstyrken paa Sjælland; deri var jeg ganske enig, men det var jo en Følge af hele Militærordningen af 1909. Han sagde saa, som det ogsaa undertiden skete, at efter Krigen kunde der maaske blive Enighed om Militærspørgsmaalet. Jeg svarede, at det kunde vel overhovedet kun tænkes, hvis Københavns Befæstning opgaves; Antwerpens Fald havde jo yderligere brudt Troen paa Værdien af store Fæstninger.

Den 9. November drøftede jeg atter Indkaldelser og Hjemsendelser med Overkommandoen. Det var imidlertid klart, at hvis vi forsøgte at drive Hjemsendelsen af det gifte Mandskab igennem uden Erstatning for dem, der sendtes hjem, betød det Konflikt med Overkommandoen og dermed med Kongen, og jeg nærede ingen Tvivl om, at der dermed vilde følge Konflikt med de Konservative og i Virkeligheden ogsaa med Venstre. Samme Dag havde vi i et Ministermøde en foreløbig Drøftelse af, hvorvidt vi skulde tage en saadan Konflikt nu. Jeg sagde, at jeg var ved at tabe Taalmodigheden over for den stadige Modstand mod ethvert Forsøg paa at lette Forholdene for Befolkningen; Rode var den Dag ret stemt for Konflikt og Hassing Jørgensen nærmest enig med ham, hvorimod Brandes og de andre, ogsaa Zahle, nærmest var imod. Zahle mente af en Samtale med Slengerik at kunne slutte, at dette Spørgsmaal ikke interesserede denne meget, hvorimod der var forskellige mindre Spørgsmaal, han var mere optaget af.

Om Aftenen vekslede jeg nogle Ord med Rode om den Mulighed nu at erklære, at de gifte vilde blive hjemsendt samtidig med Rekrutindkaldelsen, og at det til den Tid efter Forholdene vilde blive afgjort, om der da skulde indkaldes andre til Erstatning til Sikringsstyrken. Han var for dette, og ved nærmere Overvejelser kom jeg ind paa, at man omkring Nytaar kunde hjemsende de gifte og lade 9. og 10. Aargang møde i Stedet, medens Rekruterne indkaldtes midt i Januar. Det skulde da paa Forhaand fastslaas, at 9. og 10.

Aargang kun skulde indkaldes for to Maaneder. Den følgende Dag viste det sig ved Samtaler, jeg havde med forskellige Radikale og Socialdemokrater i Rigsdagen, at ingen af dem ventede større Hjemsendelser nu. Jeg bestyrkedes derved i Tanken om at følge den Plan, jeg var kommet ind paa den foregaaende Aften. Jeg fik nævnt den for Brandes, der var enig i denne Fremgangsmaade.

Om Aftenen Kl. 7 havde vi et Partimøde. I. C. Christensen havde i Finansudvalget stillet forskellige Spørgsmaal om militære Forhold, men de militære Myndigheder, der gik ud fra, at disse var tilrettelagt af Lütken, havde lagt de Oplysninger, de i den Anledning gav, saaledes an, at han ikke kunde antages at faa agitatorisk Udbytte deraf, og da jeg i Partiet meddelte Svarene, var der almindelig Tilfredshed dermed. Jeg udviklede derefter mine Planer som fandt almindelig Tilslutning, ikke mindst fra Slengerik.

Den følgende Dag, Onsdag den 11. November, udviklede jeg hele Planen for Overkommandoen, idet jeg tilføjede, at naar der indkaldtes andet uddannet Mandskab i Stedet for dem, der hjemsendtes, kunde der jo umulig gøres Indvending ud fra militært Synspunkt; det indrømmede General Gørtz, men den tidligere Indkaldelse krævede Bemyndigelse til en Række Afvigelser fra Hærloven. Da Overkommandoen tøvede med at bringe Forslag til denne Bemyndigelse, skrev jeg til sidst selv et Udkast, og dette sluttede Overkommandoen sig til Onsdag den 18. November. Samme Aften fortalte Borgbjerg mig, da vi fulgtes ad fra et Selskab hos Zahle, at Socialdemokraterne havde haft en Forhandling om Hjemsendelse af en Del af Sikringsstyrken. Jeg sagde, at vi stræbte efter at naa saa langt som muligt uden Konflikt; en saadan kunde være meget fristende, men vi var hidtil veget tilbage for Følgerne for Landet. Borgbjerg udtalte da meget stærkt, at Socialdemokraterne var ganske mod Konflikt, den burde absolut undgaas; han ansaa Ministeriets Forbliven for aldeles nødvendig for Landets Neutralitetspolitik.

Mandag den 23. November var jeg hos Kongen med Lovforslaget; han havde ingen Indvendinger mod det. Den 25. November kunde jeg da i Folketinget forelægge Forslag, der bemyndigede til en Række Afvigelser fra den gældende Hærlov, og samtidig gav jeg Besked om den Ombytning, der tilsigtedes. Jeg stillede i Udsigt, at der efterhaanden for hele Mandskabet vilde blive gennemført regelmæssige Ombytninger. Med Hensyn til Flaaden oplyste jeg, at der kun

var ganske faa til Tjeneste af ældre Aargange end 1913 og 1914. Ved Forslagets første Behandling den 27. November fik dets Bestemmelser i det store og hele Tilslutning, men da Venstres og Højres Ordførere var mod at gøre Forskel paa gifte og ugifte, blev der nedsat Udvalg om Sagen, og dette gav Anledning til Forhandlinger, som ikke var helt lette. Den 2. December fik jeg fra Udvalget Forespørgsel om Generalstabens og Overkommandoens Mening om Lovforslaget og om Ombytningen. Jeg ansaa det for urigtigt at komme ind paa, at Rigsdagsudvalg saaledes indhentede Udtalelser fra de militære Myndigheder, og gik ud fra, at blev det almindeligt, vilde det let give Anledning til Stridigheder mellem Partierne. Jeg telefonerede med Zahle og Rode derom, og vi enedes om, at jeg vel skulde lade Overkommandoen svare, men saa formelt som muligt, og at jeg skulde tage Forbehold med Hensyn til Berettigelsen af at fremkalde saadanne Udtalelser.

Jeg havde straks derefter en Samtale med Gørtz, Berthelsen og Ulrich derom; jeg fremhævede for dem den principielle Vanskelighed, der var ved at besvare saadanne Spørgsmaal, idet Overkommandoen jo efter det militære System, hvis den var i Uoverensstemmelse med den krigsministerielle Opfattelse, ikke godt kunde give dette Udtryk. De var alle enige heri. Vi enedes ret let om Indholdet af Svaret. Om Spørgsmaalet: gifte eller Aargange? nøjedes man med at sige, at begge Dele var teknisk muligt, og at det beroede paa et Skøn, ad hvilken Vej man bedst kunde naa det Formaal at lette Byrden.

Efter Folketingets Møde havde jeg Samraad med Udvalget. Hans Nielsen fra Skive spurgte, om Udvalget kunde enes om at hjemsende en Del af Sikringsstyrken. Det fremkaldte straks en stærk Protest fra Hammerich, medens I. C. Christensen og Klaus Berntsen sagde, at det vilde de ikke tage Standpunkt til; det maatte bero paa Ministeriets Skøn. Jeg svarede, at disse Udtalelser viste, at optog vi først en Diskussion om de militære Spørgsmaal, vilde vi straks være ude i Uenigheden. Over for Spørgsmaalet, om de gifte eller de ældste Aargange skulde hjemsendes, var der nogen Usikkerhed ogsaa blandt Socialdemokraterne; der var Iver for at faa hele 6. Aargang hjem paa en eller anden Maade.

Jeg fremhævede stærkt det uheldige i at spørge om Overkommandoens Mening. Jeg havde ladet den svare her, hvor det ikke frembød særlige Vanskeligheder, men der kunde tænkes Tilfælde, hvor der

var Meningsforskel; man vilde da sætte Overkommandoen i en vanskelig Stilling, da den ikke godt kunde gaa imod Krigsministeriet, som var overordnet Myndighed. I. C. Christensen, der forøvrigt havde foranlediget Spørgsmaalene, sluttede sig straks til disse Betragtninger, idet han sagde, at man burde holde sig til Ministeren, men det var jo blevet Skik ogsaa at spørge om Embedsmændenes Standpunkt. Klaus Berntsen sagde noget lignende. K. M. Klausen gjorde en Bemærkning om, at der kunde være Tilfælde, hvor man havde det Indtryk, at Embedsmænds Mening holdtes tilbage. Jeg gentog, at for de militære Ministeriers Vedkommende var dette Spørgesystem meget uheldigt. Det har jo længe været svært at finde de rette Grænser for Rigsdagsudvalgenes Spørgsmaal med Hensyn til Embedsmænds Meninger.

Udvalget valgte Klaus Berntsen til Ordfører. De to Flertalspartier lagde jo Vægt paa ved hver given Lejlighed at vise ham saadan Opmærksomhed, som man vidste, at han satte Pris paa. Ved Behandlingen i Folketinget den 3. December understregede Berntsen stærkt, at Udvalget ikke blandede sig i Spørgsmaalet om Sikringsstyrkens Størrelse, og at Ansvar i saa Henseende udelukkende maatte hvile paa Regeringen. Om „gifte eller Aargange?“ sagde han, at der ikke var Enighed i Udvalget, men at der var Sympati for ogsaa at hemsende de ugifte af ældste Aargang. Det var en Tanke, som jeg havde drøftet dels med vort eget Parti, dels med Klaus Berntsen.

Udtalelserne om Regeringens Ansvar gav mig Anledning til at svare: „Jeg skal ikke noget Øjeblik vige tilbage for at tage Ansvar for hver af de Afgørelser, jeg har truffet, og jeg nærer ikke Tvivl om, at ogsaa den samlede Regering er villig til at tage Ansvar for Regeringens Afgørelser . . . Regeringen maa i saa Henseende dømme ud fra et Skøn over samtlige Forhold. Ved disse samtlige Forhold tænker jeg for det første paa den Tilstand, der paa ethvert givet Tidspunkt findes i Europa. Og jeg tænker dernæst paa den Ordning af Forsvarsvæsenet, som faktisk findes i Danmark, og de Følger, som den drager med sig. Og jeg tænker endelig paa det tredie Hensyn, at vi paa ethvert Tidspunkt har en saadan Ordning herhjemme, at den kan bidrage til at holde det militærpolitiske Spørgsmaal i Ro her i Landet.“

Forslaget blev gjort færdigt i Folketinget samme Dag og i Lands-tinget Dagen efter.

Strid om militære Forhold.

Modsætningen til Overkommandoen.

Januar-Marts 1915

[Erindringerne:] Da Ombytningen gennemførtes i Januar 1915, var der brudt en større Storm løs om militære Forhold. Den 15. August 1914 havde en Premierløjtnant i Næstved ved Navn Christensen udtalt en skarp Kritik over Mandskabet i civile Tilhøreres Nærværelse. To Dage efter bragte „Sydsjællands Socialdemokrat“ en Artikel med Overskriften „Er han gal? – Forrykte Udtalelser af en Premierløjtnant.“ Det hed her, at han havde sagt: „at han vilde ønske for hele den danske Nation, at den kunde komme i Lag med Pikkelhuerne, da der i den danske Hær var mange Bløddyr, som kunde trænge til at pilles ud“; samme Dag citerede Venstrebladet „Næstved Tidende“ Udtalelserne paa lignende Maade. Jeg fik hurtig i Rigsdagen Henvendelser derom, og jeg ansaa det for nødvendigt at anlægge Krigsretssag og foreløbig at fjerne Premierløjtnanten fra hans Afdeling. Sagen førte til, at han frifandtes af Krigsretten den 18. September 1914, om end med en Beklagelse af hans Udtalelser, og da jeg appellerede Krigsretsdommen til Overkrigsretten, frifandt denne ham fuldstændig den 9. Januar 1915.

Jeg lod ham derefter atter overtage sin Kommando. Men nu begyndte fra 16. Januar en Række Angreb i Bladene „København“, „Vort Land“ og „Hovedstaden“. De gik ud paa, at jeg nedbrød Disciplinen ved en saadan Indgriben over for den paagældende Premierløjtnant, og i andre Tilfælde, hvor der var forekommet Klager over Officerer. Nu kom Overkommandoen, der hele Tiden havde været mod Sagsanlægget mod Christensen, men dog taget det roligt, i meget stærk Bevægelse. Ved mine Møder med de militære Myndigheder den 18. og 20. Januar klagede baade Gørtz og Berthelsen stærkt over, at Disciplinen ødelagdes ved, at jeg lod skride ind i de Tilfælde, hvor der fremkom Klager over Officerer.

Den 21. kom dernæst General Gørtz til mig for at meddele, at han havde været hos Kongen efter en søvnløs Nat for at begære sin Af-

sked; hans Begrundelse var, at han var i en Uoverensstemmelse med Krigsministeriet, der formentlig var varig, med Hensyn til Midlerne til at opretholde Disciplinen i Hæren. Han bragte mig nu sin Ansøgning, hvori han gjorde Rede derfor. Jeg sagde straks, at den korrekte med Reglerne stemmende Fremgangsmaade vilde have været, at han henvendte sig til mig med sin Ansøgning, i Stedet for at gaa direkte til Kongen. Han svarede, at han paa Grund af min Evne til at udjævne Uoverensstemmelser havde været bange for først at gaa til mig. Jeg fremhævede for ham Følgerne af hans Afgang, der maatte ventes at give Anledning til adskillig Uro i den nuværende Situation. Jeg vidste i Forvejen, at Brandes var kaldt til Kongen; vi var gaaet ud fra, at det var i Anledning af den militære Uro; jeg betragtede det nu som givet, at Grunden var General Gørtz' Afskedsbegæring, og jeg fik sagt Brandes Besked om denne, før han tog til Kongen.

Brandes havde da om Eftermiddagen en Samtale med Kongen, der vel ogsaa var stærkt optaget af de disciplinære Forhold, men i øvrigt kritisk indstillet over for Overkommandoen og egentlig gerne vilde af med Gørtz. Der var adskillig Officersstemning mod denne, fordi han ikke mentes at optræde stærkt nok over for mig. Om Aftenen var Brandes og Gørtz sammen hos Kongen; Gørtz gennemgik her alle sine Klagepunkter og klagede sig i det hele stærkt. Det endte imidlertid med, at Gørtz skulde betænke sig til Mandag og derefter have en Samtale med mig. Brandes blev, da han gik, tilbage og udviklede for Kongen sin lidet gunstige Opfattelse af Gørtz. Den følgende Formiddag bad Kongen mig komme til ham, og jeg gjorde i en længere Samtale Rede for, hvad der var sket i de forskellige Tilfælde, hvorover Gørtz beklagede sig. Han syntes mindre optaget af Sagerne, end jeg havde ventet.

Om Mandagen, den 25. Januar 1915, spurgte jeg da Gørtz, om han var kommet til et Resultat. Han udviklede sine Bekymringer for mig med Hensyn til Tjenestegang og lignende. Jeg svarede, at der var jo en Del deri, jeg saa anderledes paa end han, men jeg kunde ikke se, at det var saa afgørende, at det kunde begrunde hans Ansøgning. Han udtalte sig med megen Bekymring men sagde, at han kunde tænke sig at rette en Skrivelse om disse Forhold til Ministeriet. Jeg sagde saa, at saa var det maaske bedst, vi talte om dennes Form, før han sendte den, og spurgte derpaa, om han saa ønskede sin Ansøgning tilbage. Han sagde, at han helst vilde vente lidt. Om Fre-

dagen kom han med Udkast til sin Skrivelse; jeg anbefalede ham nogle Forkortelser og sagde, hvorledes jeg maatte svare paa de væsentligste Punkter.

Den 2. Februar sendte derpaa Overkommandoen mig en Skrivelse med Beklagelser af Ministeriets Stilling til de disciplinære Forhold. Jeg svarede, at det ved de store og langvarige Indkaldelser var forstaaeligt, at der opstod Vanskeligheder. Det var Myndighedernes, ogsaa Overkommandoens og Ministeriets Opgave paa den ene Side at virke til, at Disciplin og Orden opretholdtes, paa den anden Side at bidrage til, at Mangler og Misforhold saavidt muligt hindredes eller afhjælpes. Naar saadanne blev bekendt, maatte Undersøgelser foregaa uanset om Meddelelserne fremkom fra tjenstgørende, fra Bladmeddelelser eller fra Rigsdagsmænd. Den 4. Februar fik Gørtz sin Afskedsansøgning tilbage, og for Overkommandoens Vedkommende blev der nu Ro om Spørgsmaalet, men i konservative Kredse var der stadig meget Røre. Klaus Berntsen fortalte mig en Dag, at de Konservative havde haft Planer om en Interpellation i Tinget derom men dog opgivet det.

En Udtalelse i „Nationaltidende“ af Alexander Foss bevirkede, at jeg bad ham komme til mig i Ministeriet den 19. Januar 1915. Vi havde der en halvanden Times Samtale. Jeg forklarede ham, at da det var lykkedes under den nuværende Regering at opnaa Tillid i begge de krigsførende Lejre, var det af Betydning, at der ikke skete Ændring af den politiske Ledelse, samt at den rolige Gennemførelse af Foranstaltninger paa militært Omraade lettedes ved, at der var en Forsvarsminister, til hvem Folketingets Flertal havde Tillid, og at en Forudsætning herfor var, at der vistes Lydhørhed over for Klager, der fremkom mod Befalingsmændene, saa de blev Genstand for virkelig Undersøgelse. Han udtalte bestemt, at han ansaa Ministeriets Fortsættelse for nødvendig af Hensyn til Forholdet udadtil.

To Dage senere sendte han mig et Brev, der viste, at mine Udtalelser i nogen Grad havde forskudt sig i hans Bevidsthed. Han talte saaledes om, at jeg havde sagt, at Regeringen var en Beroligelse for Tyskland, medens jeg havde talt om den Tillid, den nød hos begge Parter. Og medens jeg havde talt om Tillid hos Folketingets Flertal, blev det for ham til hos Socialdemokraterne. Han sagde, at den Opfattelse, at Ministeriets Forbliven var værdifuld, var han

tilbøjelig til at komme meget vidt i Møde, men derimod mente han, at det rigtige vilde være, at jeg gik af og skaffede „Forsvaret en Minister, som har fuld Tillid hos dem, som han skal styre og lede.“ Dermed tænkte han jo ikke paa de menige Soldater, men paa Officererne, og han forstod ikke, at en saadan Forsvarsminister ikke vilde kunne arbejde sammen med det øvrige Ministerium eller finde Tilslutning hos Folketingets Flertal. Jeg drøftede i Forbindelse med hele dette Røre med Brandes og andre som saa ofte før Muligheden af at finde en Afløser som Forsvarsminister, men jeg mødte nu som før bestemt Afvisning af denne Tanke.

Det Røre, der var skabt i den konservative Lejr, holdt sig imidlertid. Under Finanslovens første Behandling i Landstinget tog Godskesen Sagen op. Han gennemgik hele Christensens Sag og klagede stærkt over, at Premierløjtnanten trods de militære Myndigheder var holdt borte fra sin Kommando, lige til Overkrigsrettens Dom var faldet. Det var „i høj Grad egnet til at nedbryde den militære Autoritet“ og derfor „skadeligt for vort Forsvar“. Jeg svarede: „Jeg erkender fuldt ud, at det er Ministerens Opgave at værne Hærens Befalingsmænd mod uberettigede Angreb. Det er efter min Opfattelse Ministerens Opgave at værne alle, baade Hærens Befalingsmænd og Hærens menige, mod uberettiget Behandling i den ene eller den anden Henseende.“ „Befalingsmændenes Myndighed maa selvfølgelig være en saadan, at Ordenen opretholdes. Men det maa ogsaa være saaledes, at Autoriteten og Myndigheden opretholdes over for Hærens Befalingsmænd. Det maa være saadan, at de tager fuldt ud Hensyn til de Opfordringer, der udgaar til dem fra højere Myndigheder. Og den højeste Myndighed er i det Forhold, der her er Tale om, den danske Regering. Den danske Regering havde udstedt sin Opfordring til forsigtig Omtale, til at undgaa al Uforsigtighed.“ Nogle Ord af mig om, at jeg haabede, at den Lidenskab, der her var vist, ikke skulde vanskeliggøre Forholdene i Fremtiden, fremkaldte den Bemærkning af Grev Frijs, at selv om Tonen havde været varmere end sædvanlig i Landstinget, var den ikke saa forskellig fra den, man sædvanlig traf i Folketinget.

Den Strid, der opstod om denne Sag, var et af mangfoldige Vidnesbyrd om de Vanskeligheder, der voksede op af den dybe Modsætning, der bestod i Opfattelsen af vort Militærvæsen. Paa den ene Side stod Officererne. De var opfyldt af Bitterhed over, at Befolk-

ningens Flertal saa anderledes paa Militærvæsenets Betydning end de; de følte sig forurettede, og de følte det som en Krænkelse, at der var en Regering og en Forsvarsminister, hvis Anskuelse var andre end deres. De havde den Følelse, at det var nødvendigt at tage kraftigt paa Soldaterne for at indprente dem den rette militære Aand, var derfor i Grunden imod de Foranstaltninger, der blev truffet for at mildne Indkaldelsernes Byrde. Bag dem stod i det store og hele de konservative Partier. Paa den anden Side var der blandt Soldaterne en meget stærkt udbredt Følelse af, at Officererne ikke viste Forstaaelse af deres Stilling men behandlede dem vilkaarligt, ofte hensynsløst. En lignende Opfattelse herskede i et stort Flertal af Befolkningen, ikke blot Socialdemokrater og Radikale, men ogsaa de allerfleste af Venstrebefolkningen, uanset at Venstres Ledere i det sidste Aarti eller saa politisk havde taget en ny Stilling til Militærvæsenet. Dertil kom, at der var en dybt følt Modsætning mellem Underofficererne og Officererne.

Den 25. Januar 1915, da jeg drøftede Gørtz' Afskedsbegæring med ham, havde jeg sagt ham, at det afgørende var at faa en Ordning med Sikringsstyrken, og dertil vilde en Formindskelse være nødvendig. Han svarede, at man i Overkommandoen arbejdede med en Plan for kommende Ombygning; jeg sagde, at jeg havde givet Krigsministeriets Mobiliseringskontor den Opgave at anstille nogle Beregninger om en Formindskelse og spurgte, om der var Samarbejde mellem Overkommandoen og Kontoret derom; han sagde Nej, og da jeg spurgte, om han ønskede et Samarbejde eller foretrak, at hver arbejdede for sig, sagde han, at han vilde helst det sidste. En af de sidste Dage i Januar fik jeg Mobiliseringskontorets Beregninger, der gik ud paa en Formindskelse med 10–11 000 Mand; den 4. Februar kom Gørtz med Overkommandoens Beregninger. Der var to Planer, en med uformindsket Styrke, en med en Nedgang paa 4–6000. Jeg fremhævede for ham Nødvendigheden af, at vi naaede længere ned; Ansvarret var Regeringens, ikke Overkommandoens; den var jo ikke besluttende Myndighed. Han sagde dertil, at saa vilde det i hvert Fald være klart, at Ansvarret ikke var Overkommandoens.

[Optegnelser:] Fredag den 5. [Februar 1915] var Zahle efter at have set Meddelelserne om den tyske Blokadeproklamation nærmest af den Opfattelse, at vi skulde stille Hjemsendelsesproblemet i

Bero. Rode var et Øjeblik af samme Opfattelse. Efter Mødet i Salen samledes de fleste af os i Ministerværelset. Brandes holdt her paa, at vi skulde føre Hjemsendesspørgsmaalet frem med fuld Styrke alligevel; de andre sluttede sig hastig dertil. Jeg var ret tvivlende med Hensyn til Muligheden af at faa Kongen med; i den Henseende havde Brandes ogsaa nogen Tvivl, hvorimod Zahle og Rode var overbevist om, at dette var overmaade let. Det aftaltes, at Brandes og jeg skulde gaa til ham næste Dag.

Lørdag den 6. Februar [1915] var da Brandes og jeg hos Kongen. Jeg begyndte med at forklare, hvad det drejede sig om. Ministeriets Ønske: 15 000 Mandes Formindskelse, Krigsministeriets Forslag: ca. 11 000, Overkommandoens ca. 4000, sagde, at jeg kunde tænke mig 10 000. Kongen gjorde straks en Bemærkning om, at han syntes, vi burde have Overkommandoen med, saa den fik Ansvaret; jeg svarede, at Overkommandoen netop lagde Vægt paa at slippe for Ansvaret. Brandes udviklede derpaa de finansielle Grunde, holdt ret stærkt paa de 15 000. Kongen syntes i og for sig at billige hans Betragtninger; han vendte tilbage til, at vi burde have Overkommandoen med; han sagde da, at han kunde jo tale med General Berthelsen; jeg trak lidt paa dette, hvorefter han sagde, at jeg kunde jo komme med; jeg sagde, at saa var det vel ogsaa nødvendigt at have Gørtz med, og da var det vel rimeligt, at Ulrich deltog; Brandes spurgte, om han saa ogsaa skulde komme; ja det var Kongen ivrig for, han tilføjede, at det gjaldt jo om at berolige Overkommandoen, udvikle de almen-politiske og finansielle Grunde, som de ikke kunde kende. Til sidst aftaltes det, at det skulde være Tirsdag, vi skulde mødes.

Fremgangsmaaden var i sig selv urimelig; vi gik med, dels for at undgaa en Særforhandling mellem Kongen og Berthelsen, der maatte anses for endnu skadeligere, dels fordi han lod, som om han blot skulde hjælpe til at forsone Generalerne med Nødvendigheden. Vort Indtryk af Samtalen var bagefter ret gunstigt, ikke saa lidt gunstigere end rigtigt. Da Zahle og Rode hørte om Samtalen, var de begge fuldstændig sikre paa, at det gik meget let med det hele. Kongen havde som sædvanlig talt om, at det var vigtigere, at der var flere Soldater i Jylland; jeg svarede, at det vilde jo være fuldstændigt Brud med Overkommandoen, der samlede al Interesse om København.

Ved Middagen i Udenrigsministeriet samme Aften talte jeg en Del

med Grev Rantzau. Han fremhævede stærkt det dybe Had i Tyskland til England, omtalte i Modsætning dertil Frankrig med yderste Velvilje. Det var en ridderlig Kamp til Gengæld for 1870 Fransk-mændene førte; han vilde gjort ligesaa; i øvrig havde Fransk-mændene ikke haft Lyst, men de var bundne ved Alliancen; han paastod, at Cambon i Berlin paa et Spørgsmaal om, hvorfor Frankrig gik med trods sin Ulyst, havde svaret: „Nous sommes liés, et nous ne sommes pas des Italiens.“

Mandag den 8. [Februar 1915] ved Mødet meddelte jeg, at der skulde holdes den lille Forsamling hos Kongen; Berthelsen var fraværende; han var gaaet til Audiens for at takke for et Billede fra en Garderfest, som Kongen havde sendt ham. Jeg havde hos Kongen spurgt, om der var Grund til at faa Kofoed-Hansen med; han havde afvist det. Jeg spurgte nu ogsaa Kofoed-Hansen, om han ønskede det, og derpaa Gørtz; Kofoed-Hansen syntes at have lidt Lyst men sagde Nej; Gørtz var helst fri derfor. Om Aftenen ringede han imidlertid og sagde, at det var vist alligevel bedst, nu havde han talt med Admiralen. Det viste sig imidlertid, at det var under Forudsætning, at det var et Møde med hele Ministeriet; da han forstod, at det ikke var Tanken, opgav han det atter.

Tirsdag den 9. [Februar 1915] om Formiddagen talte jeg med Kofoed-Hansen herom, og vi blev da endelig enige om, at han ikke skulde med. Mødet Kl. 5 udviklede sig paa en lidet rimelig Maade; Gørtz holdt en længere Tale med sine sædvanlige Betragtninger, der mandede ud i, at der var en principiel Forskel mellem de 4000 og de 10 000 Mand, at det var uforsvarligt at gaa mere end de 4000 ned, Overkommandoen vilde miste Interessen for det hele o.s.v. Ulrich forsvarede Krigsministeriets Plan kortfattet og meget svagt under stadig Knurren fra Gørtz og Berthelsen. Brandes udviklede nu, at finansielt for Staten, økonomisk for Befolkningen blev den store Styrke for stor en Byrde; Landets Frelse afgang jo heller ikke af lidt mere eller mindre Beredskab, Hæren kunde kæmpe ærefuldt, men den kunde ikke værne Landet mod et virkeligt Angreb; det afgørende var en forstandig Udenrigspolitik. Berthelsen svarede med nogle hæftige usammenhængende Udbrud; men det var aabenbart, at baade han og Gørtz gjorde stærkt Indtryk paa Kongen. Han syntes meget nervøs, sagde kun lidt. Jeg gjorde ogsaa kun faa Bemærkninger, nærmest for at rette en Del forkerte Tal, Gørtz havde

fremsat. Efter Berthelsens Udbrud var Kongen aabenbart ivrig for at bryde af, og vi standsede da. Brandes og mit Indtryk var slet, uden at vi endnu var klare over, i hvilken Grad Kongen var paa Generalernes Side.

Onsdag den 10. [Februar 1915] om Morgenen telefonerede jeg til Brandes for at aftale en Forhandling med ham og Zahle om, hvorledes vi skulde gaa videre. Han svarede, at han havde Meddelelser, der tydede paa, at det vilde blive vanskeligt; der var intet tabt ved at vente, til vi kom i Rigsdagen, vi kunde mødes dør Kl. 12½. Da vi mødtes fortalte Brandes, at han vidste, at Kongen havde skildret Samtalen saaledes, at Gørtz havde forklaret det hele rigtigt; Ulrich havde intet kunnet sige, jeg havde ikke vidst Besked om Tallene, Brandes var ilet mig til Hjælp, han havde erklæret alt Forsvar for illusorisk. Dette var fortalt Adjudanterne, i hvert Fald Cold. Desuden vidste Brandes, at Kongen havde ladet forhøre hos de andre Partier, om de ønskede Hjemsendelse, og havde faaet den Besked, at det vilde de ikke blande sig i, det var Ministeriets Sag. Tilbøjeligheden var nu for at søge at naa saa vidt som mulig men ikke at sætte Sagen paa Spidsen. Det aftaltes, at jeg skulde aftale med Krieger en ny Samtale med Kongen; i denne skulde jeg forsøge, om jeg kunde faa det saaledes, at der besluttedes Hjemsendelse i Marts af 5000, medens de øvrige 5000 paa Grund af Begivenhederne stod hen, indtil det viste sig, hvorledes den nye Vending i Søforholdene virkede. Gennem Krieger fik jeg Aftale om, at jeg om Torsdagen skulde tale med Kongen igen. I Landstinget talte Brandes nærmere med Frijs, med hvem han den foregaaende Aften havde talt flygtig. Han fortalte, at Kongen straks efter Mødet havde telefoneret til ham, hvad Brandes ogsaa vidste fra anden Side. Kongen havde da ogsaa skildret ham Samtalen som ovenfor angivet, han havde sagt, at han nu havde mistet sin Ven i Ministeriet, Brandes havde været endnu værre end Munch o.s.v. Krieger havde hørt lignende Ytringer. Han sagde, at Kongen syntes at have den Forestilling, at det hele nu var stillet i Bero.

Torsdag den 11. [Februar 1915] var jeg hos Kongen om Formiddagen. Jeg søgte at faa ham med til en Aftale om, at der nu skulde hjemsendes 5000 mere, end der indkaldtes, og derpaa om 2 Maaneder eller lignende 5000 til. Han erklærede imidlertid, at han kunde ikke binde sig; han kunde kun gaa til det, som vi kunde faa Over-

kommandoen med til; den maatte være med i Ansvaret. Jeg svarede, at det var en umulig Stilling; Ministeriet kunde ikke staa saaledes, at det ahang af Overkommandoen, hvad der skulde ske. Han sagde da: „Nej, det har De Ret i, men saa tager jeg det paa mig.“ Jeg præciserede derefter, at hans Standpunkt altsaa var, at han kunde gaa med til Formindskelse paa 5000 nu, men mente, at det maatte være et aabent Spørgsmaal, om man siden kunde gaa videre. Jeg sagde, at jeg da skulde forelægge dette for det øvrige Ministerium. Han udviklede stadig med Iver, at han mente, at vi overdrev Rigsdagspartiernes Interesse for Hjemsendelser; han havde „sonderet“ Stillingen, de vilde ikke blande sig deri; jeg bemærkede, at han vel der tænkte paa Højre og Venstre; han svarede, at det ikke var hos Højre, men hos I. C. Christensen, han havde sonderet; lidt efter vendte han tilbage til det; han havde talt med Christensen ved Nyt-aarstid; han havde ikke udtalt Ønske om Hjemsendelse, derimod havde han sagt, at han mente, det havde været rigtigt at mobilisere straks, Kongen havde slaaet det hen og sagt til ham, at det var ikke det afgørende; det var meget vigtigere, at der manglede Materiel; han mente derved at have ramt Christensen haardt, da det var for-sømt i hans Tid. (Brandes fastholder, at „Sonderingen“ er foregaaet efter vor Samtale med Kongen, – dog ikke saaledes, at han personlig har talt med Christensen – og at den ogsaa har omfattet de Konservative). Han vendte desuden stadig tilbage til, at han ikke paa nogen Maade vilde indrømme et andet Ministerium, hvis der skulde komme et saadant, større Hjemsendelser end det nuværende; det behøvede vi ikke at være bange for. Jeg svarede, at det havde jeg da heller ikke tænkt mig; jeg forklarede desuden, at det han havde faaet ud af Sonderingen kun var det samme, som jeg hele Tiden havde sagt ham, at Christensen ikke officielt vilde tage Standpunkt; det hindrede ikke, at hans Parti agiterede underhaanden. Jeg meddelte ham tillige, at de Tal, Gørtz havde meddelt, ikke var rigtige.

Efter Samtalen var jeg i Rigsdagen. Efter Aftale med Zahle talte jeg her med Povlsen og Slengerik om Stillingen og spurgte navnlig, om de fandt det rigtigt, at Sagen forelagdes i Partiet. De var begge for det, ligesom de begge var stærkt imod at tage Konflikt derom; Slengerik udtalte sig stærkest derimod; han fandt, at det i Betragtning af de sidste Begivenheder var særdeles meget, vi havde opnaaet. Efter Mødet samledes nogle af Ministrene, og vi aftalte, at Sagen

skulde forelægges Partiet. Krieger og Frijs havde begge saa stærkt fremhævet for Brandes, hvor bedrøvet Kongen var over hans Holdning, at Brandes fandt det rigtigst næste Dag at gaa op til ham for at berigtige hans besynderlige Forestillinger om, hvad Brandes havde sagt.

Fredag den 12. Februar [1915] havde vi Partimøde om Formiddagen. Jeg skildrede her ganske kort Stillingen med Meddelelsen om, at vi uden Konflikt ikke kunde naa Hjemsendelse af mere end 5000 Mand; jeg nøjedes med at forelægge Sagen uden at udtale mig for eller imod Konflikt; Slengerik tog straks Ordet, sagde, at der var naaet meget, der kunde ikke være Tale om at tage Konflikt paa det; i samme Retning talte R. Hansen, Jens Andersen, Niels Petersen, Mads Larsen, Johs. Fog-Petersen, ingen i modsat Retning. Brandes var i Mellemtiden kommet til, og der blev lidt Diskussion mellem ham og Niels Petersen, fordi denne dels havde omtalt alle de militære Foranstaltninger som unyttige, dels havde sagt, at det, hvis der ikke var Krigstilstand, vilde være meget betænkeligt, at Kongen udtalte en Mening. Brandes svarede, at en Del Militærforanstaltninger var i sig selv nødvendige, og at Kongen havde Ret til at skifte Ministerium. Zahle bemærkede, at med Hensyn til Kongens Stilling havde baade Brandes og Niels Petersen Ret; Kongen kunde skifte Ministerium, men det betænkelige var, at man gav efter for ham, skønt man havde Flertallet; det laa imidlertid i Krigssituationen, som bevirkede, at medens Flertallet var enig med Ministeriet i Realiteten, vilde det ingenlunde være enig med det i at tage en Konflikt paa dette Spørgsmaal.

Før Mødet havde Brandes været hos Kongen. Han havde forklaret ham, at hans Referat var helt forkert; Kongen havde forklaret, at han havde haft Berthelsen oppe, og denne havde bekræftet Referatet; Brandes forklarede ham det meningsløse; Kongen havde grædt, udviklet, hvor bedrøvet han havde været ved at se Uoverensstemmelser med Brandes; det var da endt med stor Forsoning.

[Erindringerne:] Om Eftermiddagen meddelte jeg Generalerne Resultatet: 5000 Mands Formindskelse ved Ombytningen i Marts 1915. Da skulde jo de ældre Aargange, der var indkaldt i Januar, hjemsendes. Den 18. Februar traf da Krigsministeriet Bestemmelse om Reguleringen i Marts. Samtidig meddeltes det, at det var Hensig-

ten at gaa over til en regelmæssig Ombytning af de indkaldte Aargange, naar de havde været 3 Maaneder inde. Senere blev Indkaldelsestiden dog i Overensstemmelse med Ønsker, der fremkom fra Befolkningen, ikke 3 Maaneder men 2-2½, og de indkaldte kunde paaregne derefter at være hjemme 5-6 Maaneder. For at lette Forholdene gik vi over til at give Udsættelse til en følgende Periode, naar vedkommende havde rimelige Grunde derfor. Ved hver Ombytning fik vi et meget stort Antal Ansøgninger om saadan Udsættelse. De militære Myndigheder var ikke meget velvillige over for disse Ansøgninger, saa det blev nødvendigt, at jeg ved hver Ombytning gennemgik de mange Ansøgninger for personlig at skønne over, hvilke af dem der maatte anses for tilstrækkelig begrundede.

I Slutningen af Februar fortalte Zahle mig, at Højremanden Julius Wulff havde betroet ham, at han ved 3. Behandling af Finansloven maatte rette en Forespørgsel til mig i Anledning af Udtalelser, som Slengerik og Laust Rasmussen havde fremsat ved Vælgermøder, om vort Militærvæsens ringe Betydning. Zahle var meget tilfreds med en saadan Diskussion, idet han mente, at den kunde komme til at virke beroligende. Den 9. eller 10. Marts 1915 kom derefter Wulff til mig og forklarede, at han havde til Hensigt at fremsætte en saadan Henvendelse, idet han ventede, at mit Svar kunde virke beroligende. Han afleverede samtidig Manuskript til sin Tale. Jeg drøftede dette og Udkast til mit Svar med Brandes, Zahle, Rode og Scavenius. Den 11. eller 12. meddelte jeg Wulff Hovedtrækkene af det, jeg havde tænkt at svare, og han lod til at være nogenlunde tilfreds dermed. Den følgende Dag gennemgik jeg mit paatænkte Svar med Slengerik, og ved et Partimøde Mandag den 15. gjorde jeg Rede for det i vort Parti, hvor der var almindelig Tilslutning. Samme Dag viste jeg Manuskriptet til Wulff. Han sagde, at han havde haabet paa en varmere Tone, men det var der vel ikke noget at gøre ved.

Den 16. Marts 1915 kom da Wulffs Forespørgsel. Han begrundede den med, at Politikere af Regeringspartierne havde sagt, at der ikke bag de militære Foranstaltninger stod en alvorlig Tro paa, at disse var til nogen virkelig Nytte, men kun skyldtes de bestaaende Love og Haagerkonventionerne. Han lagde Vægt paa at faa en Udtalelse fra Regeringen, der kunde virke beroligende paa den ved de omtalte Udtalelser opskræmte Stemning, og mindede om, at han ved Finanslovens første Behandling paa Højres Vegne havde sagt: „Saa længe

Regeringen staar som Udtryk for den Samling i vort Folk, som Krigssituationen har frembragt, og som den kræver, nærer vi intet Ønske om noget Ministerskifte.“ Han ønskede nu en Udtalelse af mig til Beroligelse af konservative Kredse: „Denne konservative Befolkning – jeg kan bruge dette Udtryk, idet jeg ikke tænker udelukkende paa Højres specielle Tilhængere – kræver ikke nogen krigerisk Politik af Regeringen, det gør intet dansk Parti. Vi er alle enige om, at de nuværende Forhold kræver en ubetinget Neutralitetspolitik af os. Men netop fordi vi er saa enige derom, at ogsaa den konservative Befolkning i Neutralitetens Opretholdelse ser et Livsspørgsmaal for vort Land, ligger det denne Befolkning meget alvorligt paa Sinde, at det Forsvar, vi besidder, skal være fuldt ud beregnet paa og egnet til at gøre kraftig og energisk Modstand mod enhver, der vil krænke vor Neutralitet.“

Jeg gav et Svar, om hvilket jeg sagde, at jeg vidste mig „i fuld Overensstemmelse med det samlede Ministerium,“ og sagde bl. a.: „Det ærede Medlem har Ret i, at Regeringen i høj Grad værdsætter den Støtte, som paa de Omraader, der betyder mest for vort Forhold udadtil, er ydet Regeringen af Højre paa Rigsdagen og en stor Del af Højres Presse. Denne Holdning har bidraget meget til at lette vort Arbejde til Varetagelse af det danske Folks Interesser. Vi har bestræbt os for og vil vedblivende bestræbe os for ikke at give skellig Grund til en Ændring i den Holdning, som saaledes indtages af de mest betydende Repræsentanter for de konservative Anskuelse. Og ikke mindre værdsætter Regeringen den Støtte, der paa disse Omraader er ydet af Partiet Venstre som saadant her paa Rigsdagen og af en Del af dette Partis Presse. Det er imidlertid saaledes, at enkelte Presseorganer og Talere, nogle tilhørende Højre, andre tilhørende Partiet Venstre, ikke har indtaget samme Holdning.“ De paagældende Presseorganers Optræden har „fremkaldt Uvillie hos den store Del af vort Folk, der ser paa disse Forhold ud fra andre Synspunkter end de snævre Kredse, for hvis Stemninger disse enkelte Presseorganer er Udtryk.

Hele den Diskussion, der saaledes er rejst, synes mig saa utidig som vel muligt. Alle maa erkende, at vi nu maa handle ud fra den bestaaende Ordning af vort Militærvæsen; denne kan ikke forandres, medens Krigen staar paa. Og alle maa erkende, at en Forhandling om en kommende Ordning nu er værdiløs; den kan ikke føres med Fri-

hed, og det er altfor tidligt at udtale sig om, hvilke Erfaringer Krigen endeligt vil bringe. Men en Diskussion om vort Militærvæsen nu for Tiden er ikke blot ørkesløs, den er tillige skadelig. Den kan virke til at vanskeliggøre det Arbejde, der maa gøres paa det bestaaende Grundlag, og den vil ikke kunne føres meget vidt, uden at der fremkommer Udtalelser, der kan mistydes og misbruges til Skade for den danske Stat.“

Wulff takkede for mine Udtalelser, og I. C. Christensen, der endnu den 12. Marts i „Tiden“ havde skrevet en Artikel om den Uro og Utryghed, der var i Befolkningen paa Grund af Uklarheden i Ministeriets Stilling med Hensyn til Forsvaret, og hævdede, at der af den Grund stadig taltes om Fællesministerium, skønt dette ikke kunde blive til noget, udtalte nu sin Glæde over Udtalelserne, men beklagede, at de ikke var fremkommet for flere Maaneder siden; han sagde, at Uroen stammede fra Udtalelser fra Regeringspartiernes Side. Det kom derefter til et Ordskifte mellem os, hvori jeg sagde, at jeg ikke tidligere havde haft Anledning til at udtale mig. Han hævdede med Iver, at der var en Modsætning mellem mine Udtalelser og de Ord fra Medlemmer af Regeringspartierne, som efter hans Mening havde fremkaldt Uroen, hvortil jeg sagde, at hans Bestræbelser for at paavise en saadan Modsætning ikke var egnede til at bringe Parti-striden om disse Spørgsmaal til at stilne af.

I vort Parti og blandt Socialdemokraterne var der megen Tilfredshed med denne Diskussion. Det hed sig den Gang, at der i Landstingets Højre var adskillig Misfornøjelse med Wulffs Forespørgsel; i hvert Fald fremkaldte det tre Dage derefter den skarpe Debat i Landstinget om Premierløjtnant Christensens Sag. Den Samvirken mellem Wulff og mig, der havde fundet Sted, gav Anledning til et satirisk Billede i „Klods Hans“, og den vakte vel i det hele Forbavelse. Men den Diskussion, der havde været saa stærkt i Gang de foregaaende to Maaneder, faldt hen efter denne Forespørgsel og Debatten i Landstinget. I. C. Christensen vedblev at skrive om Modsætningen mellem Regeringens Standpunkt og de Udtalelser, der fremkom fra Medlemmer af Regeringspartierne, men i de følgende Maaneder var der forholdsvis Ro om Militærspørgsmaalet.

Nordisk Samarbejde. Udenrigspolitik Efteraar 1914 - Foraar 1915

[Erindringerne:] Ved Krigens Begyndelse var der ikke paa Forhaand i alle Kredse Tro paa det nordiske Samarbejde. Mellem Norge og Sverige havde jo Samarbejdet sine Vanskeligheder efter Unionens Opløsning i 1905; Sverige og navnlig det svenske Kongehus ansaas for tyskvenligt; hos Overkommandoen mødte jeg den Opfattelse, at der bestod en Fare for, at Svenskerne kunde have Planer om Landgang paa Sjælland; den dukkede af og til op, naar der var Forhandling om Armeringsarbejderne ved København. Rygterne om svenske Planer mod Danmark fandt i Slutningen af August Vej til „Berlingske Tidende“. Svenske Blade tog stærkt Afstand fra disse Rygter.

De Bekymringer, som saaledes fandtes i nogle Kredse, var helt grundløse. Sverige viste hurtigt sin Villie til Samarbejde med de andre nordiske Lande. Mellem Norge og Sverige fandt straks efter Krigens Begyndelse en Tilnærmelse Sted, og ved Begyndelsen af November modtog vi et svensk Forslag til en Note til de to Parter, som tænktes afgivet af Danmark, Holland, Norge og Sverige i Forening, og hvori der protesteredes mod de Krigsførendes Krænkelse af Neutrales Rettigheder. Scavenius var ikke videre tilfreds med den foreslaaede Form, og da vi den 6. November 1914 havde en Forhandling derom, syntes det os, at Formen var for stejl, og at den var ensidig vendt mod England, selv om den ogsaa tænktes rettet til Tyskland. Samme Dag bebudede Svenskerne imidlertid et ændret Forslag, der da det kom, viste sig at svare betydelig bedre til vor Opfattelse.

Søndag Eftermiddag den 8. November 1914 var jeg hos Scavenius, og vi formede de Ændringsforslag, vi endnu maatte anse for ønskelige. Mandag den 9. November havde vi Ministermøde derom, og Ændringsforslagene telegraferedes derefter til Stockholm. Om Torsdagen den 12. havde Brandes, Scavenius, Rode og jeg en Samtale om Svenskernes og Nordmændenes Stilling til vore Ændringsforslag.

Scavenius mente ikke, at der var taget tilstrækkeligt Hensyn til disse, og han kunde tillige meddele, at Holland ikke vilde være med; det havde svaret, at det allerede havde protesteret. Vi kom dog til det Resultat, at vi burde gaa med; hvad der end kunde være at indvende mod Udtrykkene, saa var dog Noten nu ligelig vendt mod begge Parter, og forskellige Udtryk, der havde syntes os for udfordrende, var fjernede; og vi var enige om, at det var en Fordel, at de tre Lande optraadte sammen.

Den 13. November 1914 rettedes da fra de tre Lande en Note til de Krigsførende. Den ændrede ikke deres Optræden, men den havde Betydning som Udtryk for de tre Staters Ønske om at samvirke til Varetagelse af de Neutrales Rettigheder, og snart fik dette Ønske et nyt Udtryk, der vakte megen Opmærksomhed.

Den 5. December kunde Scavenius i et Ministermøde meddele, at han havde haft Besøg af Landshøvding Trolle, der var kommet fra Kong Gustav med Brev til Kongen, hvori han indbød denne til et Møde af de tre nordiske Konger ledsagede af Udenrigsministrene. Trolle fremhævede stærkt overfor Scavenius, at det var en Fejltagelse, at Kong Gustav drev Personpolitik. Han fulgte Ministeriets to ledende Mænd: Statsminister Hammarskjöld og Udenrigsminister Wallenberg. Hans Tanke med Mødet var kun, at det vilde gøre et vist Indtryk paa de Krigsførende, at de tre Konger mødtes, ledsagede af Udenrigsministrene. Kongen var ret betænkelig ved Mødet; han frygtede, at Kong Gustav havde militære Planer, og ansaa ham for at være tysk orienteret. Ogsaa Scavenius havde Betæneligheder; han mente, at Danmark i Øjeblikket stod gunstigere over for de Krigsførende end Sverige, og at Stormagterne vilde spørge, hvad Meningen nu kunde være med et saadant Møde. I Ministeriet var der ogsaa en vis Usikkerhed overfor Planen, men man var paa det rene med, at det vilde være vanskeligt at sige Nej. Svenskerne havde tænkt sig Stockholm som Mødested, men kunde ogsaa tænke sig Göteborg eller Malmö.

Søndag den 6. December var Trolle hos Scavenius til nærmere Forhandling og derefter var der Ministermøde. Vi var der enige om at tilraade Kongen at tage mod Indbydelsen men svare, at han foretrak Malmö, og – efter Brandes' Forslag – indbyde til en Afslutning paa Fredensborg.

Scavenius havde overfor Trolle nævnt den Mulighed, at Udenrigs-

ministrene ikke deltog; det var Trolle imod, og det var vi ogsaa ved Ministermødet. Kongen modtog da Indbydelsen, men det varede nogle Dage, før Meddelelse om Mødet kunde udsendes, da Kong Gustav først efter nogen Forhandling gik ind paa Tanken om Malmö. Jeg havde meddelt de militære Myndigheder Planerne ved vore sædvanlige Morgenmøder. Hærens Overkommando modtog Meddelelsen med øjensynlig Kølighed.

[Optegnelser:] Om Onsdagen den 16. [December 1914] ved Statsraadstaflet viste det sig, at Kongen var yderst uvillig stemt overfor Kong Gustav. Han klagede over det ubekvemme Tidspunkt, tidlig om Morgenen, paa hvilket Mødet skulde begynde, over at det var lagt an paa at hindre, at han og Broderen talte sammen alene o.s.v. Han var som sædvanlig fyldt med alle Slags taabelige Rygter. Det viste sig, at Dronningen i Modsætning hertil ikke har troet paa Rygterne; hun talte saaledes om, hvor taabeligt det var, at der havde været Frygt for, at Sverige vilde angribe Danmark og lgn.

Det havde egentlig været Scavenius' Opfattelse, at Malmömødet skulde have været tilrettelagt gennem Aftale om, hvad der skulde udsendes derfra o.s.v., men dette gled bort; fra svensk Side hørtes intet derom, og Scavenius, der stadig opfattede det hele som lidet betydningsfuldt med Hensyn til positive Forhandlinger, mente egentlig heller ikke, at der var Brug for større Forberedelse.

Lørdag den 19. [December 1914] telefonerede Scavenius efter Aftale til Zahle i Justitsministeriet, hvor Brandes, Rode og jeg tillige var til Stede. Han oplæste her det Communiqué, der efter Aftalen tænktes udsendt. Det var noget mindre vagt end det, der senere udsendtes, idet det udtrykkelig sagde, at der var forhandlet om Fællesoptræden i økonomiske Spørgsmaal og om folkeretlige Spørgsmaal, der frembød sig i denne Situation. Vi fandt intet at bemærke dertil, men det ændredes siden noget efter Hammarskjölds Ønske, idet Wallenberg paa lignende Maade havde telefoneret det til ham.

Søndag den 20. [December 1914] havde vi Ministermøde, hvor Scavenius berettede om Malmömødet. Det var begyndt med en Sammenkomst, hvor Kongerne og Udenrigsministrene samt de tre Sekretærer var til Stede. Her havde Kong Gustav holdt en lille Velkomsttale; de to Konger havde ikke set denne i Forvejen, hvorover de var noget misfornøjede; de svarede kort. Derefter havde Wallenberg op-

læst en Art Dagsorden med en halv Snes Punkter. De væsentligste var de økonomiske Forhold: Transit med Omladning, Transit paa gennemgaaende Papirer, Udførselsforbud, Dispensationer fra disse, deriblandt særlig mellem de tre Lande indbyrdes, desuden var der nogle nærmest folkeretlige Spørgsmaal: fælles Reglementer med Hensyn til Konvojering m.m. Han spurgte, om nogen af de andre havde noget at tilføje. Ihlen foreslog da fælles Regler for Internering.

I Løbet af Eftermiddagen forhandlede nu mellem Udenrigsministrene uden Deltagelse af Kongerne. Man gennemgik Punkt for Punkt og udvekslede Oplysninger om de Krigsførendes Krav. Det viste sig, at England ikke var saa langt fremme i Fordringer overfor de to andre Lande som overfor Danmark. En Grund dertil ser Scavenius i, at der over Sverige og til dels Norge foregaar en livlig Forbindelse mellem England og Rusland med gennemgaaende Papirer. Tyskland havde da ogsaa presset stærkt paa for at faa denne standset. Scavenius havde meddelt Englands sidste Krav, hvilket havde fremkaldt et Udraab af Ihlen: „Det var den haardeste“, men forøvrig ikke forstyrret deres Interesse for fælles Optræden. Punkterne blev gennemgaaet, og Forstaaelsen konstateret. Det væsentligste var, at man aftalte, at hvert af Landene skulde meddele de andre en Oversigt over, hvorledes Omsætningsvilkaarene nu laa for det, hvorefter man skulde holde hinanden underrettet om Ændringer; man skulde overfor Fordringer fra de Krigsførende føre indbyrdes Forhandlinger, før man svarede. Konvojeringsreglementet foreslog Scavenius skulde gaa ud, men da Wallenberg (af Hensyn til Hammarskjölds Folkeretsinteresser) holdt paa det, enedes man om, at hvis nogen af Magterne fandt Anledning til at udarbejde Reglementer derom eller om Internering o.s.v., skulde man før de udstedtes meddele disse til de andre, der da eventuelt kunde lave lignende. Endelig aftaltes det, at man, hvis det paa et eller andet Omraade skønnedes hensigtsmæssigt skulde forhandle derom ved nye Møder gennem Repræsentanter for de tre Regeringer.

Om Lørdagen [den 19. December 1914] drøftedes Meddelelserne om Mødet. Da Wallenberg efter Hammarskjölds Ønske foreslog Ændring i det aftalte Communiqué føjede han til, at hvis de andre fastholdt det aftalte, vilde man holde sig dertil; Scavenius havde imidlertid intet mod Hammarskjölds vagere Form, og ogsaa Ihlen gik ind paa den.

Da Scavenius Lørdag Formiddag kom til Kongen for at give ham Besked om Forhandlingerne, var Kongen meget bekymret. Han frygtede øjensynlig Planer om militær Samvirken, der kunde blive vendt mod de Allierede. Scavenius' Meddelelser, der viste, at der overhovedet ikke havde været talt om noget militært, beroligede ham da meget. Den Konvojering, man havde talt om fra svensk Side, var ikke tænkt til Værn for Skibene; Tanken var, at Krigsskibe kunde følge med for at garantere, at der ikke var Kontrabande, at Skibene kom til den angivne Havn o.s.v.

Kongen fremstillede det imidlertid stadig som om Kong Gustav forbandt visse militære Planer med det hele; han havde talt til ham om den slaviske Fare, medens Kongen havde svaret med at tale om den germanske Fare.

I en af Samtalerne med Scavenius havde Wallenberg berørt Spørgsmaalet om Flinterenden paa en saadan Maade, at Scavenius havde det Indtryk, at han tænkte sig, om det blev ganske nødvendigt, at der her kunde gøres Tyskland Indrømmelser. De havde dog begge skudt det helt hen, blot mødtes i en Art Forstaaelse om, at hvis der blev alvorlige Vanskeligheder i saa Henseende, skulde man forhandle sammen derom.

Kong Gustav havde i en Samtale med Scavenius sagt, at der, hvis Krigen fortsattes længe, var stor Fare for, at de nordiske Lande berørtes af den. Han havde tilføjet, at det vilde være umuligt for Sverige at gaa mod Tyskland. Scavenius svarede, at hans personlige Opfattelse var, at det vilde være Danmarks Ødelæggelse at gaa mod Tyskland. Kong Gustav havde ivrigt sagt, at Sverige jo ikke evnede noget militært set. Det var Scavenius' Opfattelse, at Svenskerne ved Krigens Begyndelse ikke havde tænkt sig et nærmere Forhold til Danmark, fordi de ventede, at dette vilde stille sig fjendtlig overfor Tyskland; efter at de, navnlig gennem Trolles Sendelse til Berlin, havde faaet fuld Klarhed over Danmarks udpræget neutrale Holdning, medens Sverige selv stod lidt vanskeligt, var Ønsket kommet frem om et Samarbejde. I Sverige selv havde samtidig Ønsket om en ren Neutralitetspolitik faaet afgørende Overhaand, og Ministeriet sluttede sig helt til det.

Straks efter, at Sverige og Norge ved Krigens Begyndelse havde sluttet deres Aftale, havde Wallenberg skrevet til Glückstadt for at forklare ham Grundene til, at man ikke havde henvendt sig til Dan-

mark. Glückstadt havde den Gang efter Aftale med Udenrigsministeriet svaret. Nu efter Malmömødet har Wallenberg omsider besvaret dette Brev. Han siger bl. a., at hvis Glückstadt har ment, at han den Gang ikke handlede rigtigt, maa han da nu erkende, at han har gjort alt godt igen.

[Erindringerne:] Efteraaret 1914 bragte en Række tit svære Forhandlinger om Handelen med Tyskland og England. Den 20. August havde jo Tyskland, selv om det forbeholdt sig Ret til at opbringe danske Skibe med Levnedsmidler til England, suspenderet denne Ret indtil videre, „fordi vi ikke ønsker, at der kommer nogen Mistemning mellem os“. Den danske Regering afgav derefter den 1. September en Erklæring om, at de danske Udførselsforbud var udstedt for at værne Landets egne Beholdninger; Dispensationer kunde da kun gives, naar Beholdningerne var af saadan Størrelse, at de tillod det, og Dispensation kunde ikke ventes fra Udførselsforbud, der gjaldt Krigskontrabandevare. Som Transit betragtede vi kun Varer, der kom her paa gennemgaaende Konnossement, medens Varer, der omdestineredes her, faldt ind under Udførselsforbudene. Tyskerne slog sig til Ro hermed.

Over for England maatte man først for at faa Kul tilført derfra erklære, at de ikke vilde blive genudført, men foreløbig erklærede Englænderne sig tilfredse med den Ordning, der fandtes i Danmark. Den 8. December overbragte imidlertid den engelske Gesandt, Lowther, Scavenius en Note, der i høj Grad vakte hans Uro. Rode og jeg kom af anden Grund til ham i Udenrigsministeriet, just da han havde faaet Noten, og vi traf ham i stærk Bevægelse. Han betragtede den nye Note som et Brud paa den vundne Forstaaelse. Den gik ud paa, at der smugledes Varer gennem Danmark, og at Udførselsforbudene ikke var tilstrækkelig omfattende. Man ønskede derfor skabt en Art Trust af større Selskaber, der skulde have Eneret paa at indføre i hvert Fald Kontrabandevare, og med Regeringens Garanti sikre, at de ikke udførtes. Det var et System, de havde søgt anvendt i Holland; Lowther havde tidligere nævnet Muligheden deraf for Scavenius, denne havde givet Grunde derimod, det opfattedes i London som et Afslag, og man sagde nu, at „i Mangel af et Arrangement“ vilde man være nødt til at erklære Danmark for hørende til de Lande, gennem hvilke Tyskland forsyne-

des, saaledes at alle Skibe med Kontrabandevarer dertil standsedes. Scavenius var i Øjeblikket mest tilbøjelig til at svare med et Afslag. Han ansaa de engelske Krav for Brud paa Aftale og mente, at gik man ind paa en saadan Ordning, vilde Tyskland ikke finde sig i Fortsættelsen af Landbrugsudførelsen til England. Han gik ud fra, at dettes Formaal var ved Hjælp af neutrale Lande at hindre den Varetilførsel til Tyskland, som England ikke havde kunnet hindre U.S.A. i at fortsætte. Rode og jeg sagde, at en saadan Erklæring fra engelsk Side om Danmark vilde stille os yderst vanskeligt overfor den overvældende engelske Stemning herhjemme. Vi aftalte, at vi skulde mødes hos Brandes om Aftenen. Zahle kunde kun komme der kort Tid, da han havde et Middagsselskab. Rode og jeg gik fra Scavenius til Brandes i Finansministeriet og satte ham ind i Situationen. Det hele følte som det mest kritiske Punkt, der havde været siden den 5. August.

Rode kom til mig hjemme paa Vej til Brandes for at tale om Sagen. Han og jeg var jo enige om, at vi maatte søge at faa en Løsning med England. Jeg nævnedes den Mulighed, at vi kunde sende Departementschef Clan derover til Forhandling. Da vi mødtes hos Brandes, viste det sig, at Scavenius ved Overvejelser var kommet til samme Resultat, og at ogsaa han havde tænkt paa at sende Clan til London. Vi samledes da om, at dette Forsøg burde gøres. Allerede Dagen før disse nye Vanskeligheder meldte sig var der efter Ministeriets Ønske indkaldt til lukket Møde af Rigsdagens to Ting, hvor det var Mening, at Scavenius skulde give en Redegørelse for de udenrigspolitiske Forhandlinger.

Mødet fandt Sted den 11. December. Scavenius gav sin Skildring af de førte Forhandlinger om vor Handel, ledsaget af Oplæsning af en Række af de udvekslede Noter og Telegrammer; den gav paa en Gang et stærkt Indtryk af, hvor store Vanskelighederne var, og af den Sikkerhed, hvormed Udenrigsministeren havde taget Forhandlingerne. Virkningen i Rigsdagen var meget gunstig. Der blev ikke stor Diskussion. Dog søgte I. C. Christensen at skabe Mistro overfor Regeringen. Han klagede over, at der ikke tidligere var givet en Redegørelse, og over, at Scavenius ikke havde omtalt Mineudlægningen. Han spurgte, om Tyskerne havde udlagt Miner paa dansk Omraade i Langelandsbæltet, om Danmark havde protesteret, og om det var Regeringen bekendt, at Tyskerne havde truffet visse Foran-

staltninger i Køgebugt. Scavenius svarede paa det første, at da der kom Meddelelser om Miner i Langelandsbæltet, havde han spurgt Tyskerne, om de var gaaet over Territorialgrænsen; de havde nægtet det, men da der siden konstateredes Miner inden for Grænsen, havde han gentaget Spørgsmaalet og faaet den Erklæring, at hvis der fandtes saadanne Miner vilde de blive fjernede. Sprængninger var derefter foregaaet; om Foranstaltninger i Køgebugt havde han intet hørt.

Nu kom Landstingsmand Hvidberg frem og fortalte, at han havde hørt, at der i Køgebugt tæt ved Land udfor Stevns havde ligget tyske Skibe, som havde udlagt Cement og støbt det som en Art Brohoved med Jernringe i. I. C. Christensen rejste sig da og sagde, at det var det, han havde tænkt paa. Jeg sagde derefter, at det var første Gang, nogen af os hørte om noget saadant; det lød saa utroligt, at det maatte henregnes til de helt meningsløse Rygter, der løb rundt; det kunde ikke være sket uden at være iagttaget af vore Bevognings-skibe, og havde man derfra set noget, vilde det utvivlsomt være blevet meddelt mig.

Medens der nu førtes nogen Forhandling om andre Spørgsmaal, gik jeg op i Ministerværelset og telefonerede til Jønke for at høre, om han kendte noget hvortil Historien kunde sigte. Han opstillede den Formodning, at Udgangspunktet kunde være en Jernbeholder, som Tyskerne en Gang i November vilde have brugt til at hæve en tysk Torpedojager, der var blevet oversejlet og sunket i dette Farsvand. Beholderen var blevet læk og var derefter slæbt ind, saa den stod paa Grund. Jeg vendte da tilbage til Salen og forklarede, at Rygtet antagelig skyldtes denne Jernbeholder; jeg havde nu givet Besked om at lade den bringe til København. Meddelelsen fremkaldte stor Munterhed i Salen, og I. C. Christensens Anstrengelser for at vække Mistro druknede ganske deri. Hvidberg sagde siden, at han havde sin Meddelelse fra paalidelige Mænd. Jeg bad ham da give mig Besked om disse, saa det kunde oplyses, hvorledes et saadant Rygte opstod.

De Vanskeligheder, der var opstaaet ved den engelske Henvendelse, blev saa nogenlunde overvundne ved Kammerherre Clans Sendelse til London. Englænderne opgav Trusten og erklærede, at de ikke vilde lægge Hindringer i Vejen for Udførselen af danske Landbrugs- og Industrivarer til Tyskland. Med Hensyn til de danske

Udførselsforbud havde Englænderne været stærkt interesserede i en Forpligtelse til ikke at ophæve dem; fra dansk Side hævdede man, at man ikke kunde paatage sig en saadan Forpligtelse, da Udførselsforbudene maatte hvile derpaa, at der var Brug for de paagældende Varer i Danmark; nu slog man sig til Ro med en Udtalelse om, at det ikke var den danske Regerings Hensigt at ophæve disse Udførselsforbud. I øvrigt hjalp man sig igennem med Aftaler om de enkelte Varer, der særlig interesserede Englænderne.

Men inden længe meldte sig ny Risiko for Skibsfart og Handel. Den 4. Februar 1915 udstedte den tyske Regering et Memorandum til de neutrale Stater om Englands Misbrug overfor Søfarten, og dertil knyttede sig en Bekendtgørelse af samme Dato fra den tyske Marine. Denne gik ud paa, at Farvandene omkring Storbritannien og Irland derunder den engelske Kanal fra 18. Februar vilde blive behandlet som Krigszone, saaledes at fjendtlige Handelsfartøjer paa dette Omraade vilde blive ødelagt, og at Angreb beregnet paa fjendtlige ogsaa kunde træffe neutrale Skibe. I den tyske Regerings Memorandum begrundedes det med, at de neutrale Stater bøjede sig for Englands Overgreb. Disse Meddelelser rejste atter det Spørgsmaal, om det vilde blive muligt fortsat at føre Landbrugsvarer til England og at hente Kul dér. Scavenius, og med ham Regeringen, stillede sig straks paa det Standpunkt, at det var nødvendigt at fortsætte Sejladsen paa England trods den øgede Risiko. Han lod Grev Moltke gøre indtrængende Forestillinger i Berlin. Den 12. Februar skærpede imidlertid den tyske Regering Advarselen over for den neutrale Skibsfart med den Begrundelse, at Englænderne nu bevæbnede deres Handelsfartøjer; man maatte nu angribe dem uden Undersøgelse, og da England misbrugte neutralt Flag, vilde det blive meget svært at skelne mellem engelske og neutrale Skibe, naar disse sidste ikke sejlede i Konvoj. Scavenius hævdede ogsaa heroverfor, at den danske Regering ikke kunde medvirke til at advare dansk Eksport og Skibsfart. Fejltagelser burde kunne undgaas, da danske Skibe ikke var armerede og fulgte bestemte Ruter, der kunde meddeles. Tyskerne anbefalede dels at anvende Konvoj, dels at lade hele vor Udførsel gaa til Tyskland. Det første var praktisk uigennemførligt og vilde medføre Fare for Sammenstød, det andet var umuligt baade af Hensyn til Neutralitetspolitikken, og fordi det vilde medføre Standsning af alle Tilførseler over Verdenshavene til Danmark.

Den nye Situation gav Anledning til fælles nordiske Forhandlinger, og Resultatet blev ensartede Noter af 16. Februar fra de tre nordiske Lande, rettede dels til Tyskland, dels til England. De gjorde stærke Forestillinger overfor de to Staters Skridt, og man underrettede hver af dem om, at man havde henvendt sig til den anden.

Man spurgte i London, om England vilde anerkende en fælles nordisk Konvojering eller være villig til at anvise en neutral Zone over Nordsøen til en engelsk Østkysthavn, der forbeholdtes den neutrale Skibsfart alene. Begge Dele afvistes af Englænderne. 1. Marts udsendte England og Frankrig skærpede Blokaderegler, som fremkaldte stærke Protester fra dansk Side.

I Begyndelsen af Marts 1915 dukkede Tanken om en Ordning af Forholdene i Sønderjylland pludselig op for os men ganske vist i meget ubestemt Form. Ved et Ministermøde den 6. Marts sagde Scavenius, at vi en Dag burde have en teoretisk Diskussion om Nord-slesvig, og da Brandes og Rode spurgte, om han havde nogen Foranledning dertil, svarede han, ja, der var fremkommet en Antydning af, at man kunde tænke sig en Forstaaelse allerede under Krigen. Den 8. Marts havde vi derpaa i Ministermøde den ønskede Drøftelse. Scavenius sagde her, at Rantzau efter et Besøg i Berlin havde sagt ham, at man dernede var villig til at tage dette Spørgsmaal op. Scavenius nævnede som Mulighed en Opgivelse af den tyske Sprogpolitik i Sønderjylland, ansaa det heller ikke for udelukket, at der kunde blive Tale om en Grænseregulering. Vi var af den Opfattelse, at Virkningen herhjemme af en Erklæring om Ændring af den tyske Politik dernede ikke vilde være stor; man vilde regne med, at selv om den hidtidige Tvangspolitik i Øjeblikket opgaves, vilde den let kunne komme igen. Større vilde Virkningen af Tilbud om en Grænseregulering være, men Scavenius gik her ud fra, at der ikke kunde blive Tale om Als paa Grund af den tyske Flaadestation i Sønderborg. Baade Rode og Brandes var af den Opfattelse, at der i en Krisesituation herhjemme kunde blive megen Stemning for at gaa sammen med de Allierede. Imidlertid troede ingen af os noget videre paa, at der forelaa virkelige Muligheder. Vi var enige om at afvente yderligere Udtalelser fra Rantzau.

Ved en ny Samtale den 12. Marts hos Brandes, hvor Zahle, Rode, Scavenius og jeg var med, sagde Scavenius videre, at Rantzau havde sagt, at han havde Fuldmagt fra Zimmermann til at tage en Samtale

med Scavenius om, hvorledes det nordslesvigske Spørgsmaal kunde bringes ud af Verden. Det stod hen, om det betød en Forandring af Styrelsen eller Afstaaelse af visse Landsdele. Det var Scavenius' Indtryk, at ogsaa det sidste laa indenfor Tanken. Ingen af os havde megen Tro paa, at der var virkelige Muligheder. Vi var enige om, at Scavenius ikke skulde rejse Spørgsmaalet overfor Rantzau, men at han naturligvis maatte tage en Drøftelse, hvis denne vendte tilbage dertil.

Det skete forsaavidt. Fredag den 9. April meddelte Scavenius ved et Møde, hvor Zahle, Brandes, Rode og jeg var med, at Rantzau efter sit sidste Besøg i Berlin havde sagt ham, at Bethmann-Hollweg havde bemyndiget ham til at sige, at Tyskland var klar over, at dets handelspolitiske og national-politiske Forhold til Danmark maatte ændres efter Krigen; naar Tidspunktet blev belejligt, vilde han faa Besked om at spørge Scavenius, hvorledes det kunde ske. Medens Scavenius før havde haft det Indtryk, at Tyskerne tænkte sig Muligheden af at tage Sagen op allerede under Krigen, var der jo her kun Tale om en Ordning efter Krigen, og det var stadig meget uklart, hvad man egentlig tænkte paa. Forøvrig var det jo saa, at en Aftale derom under Krigen for os vilde have den store Vanskelighed, at det af de Allierede kunde opfattes som Tegn paa en Tilslutning til Tyskland. Der blev da ikke mere ud af Rantzaus Antydninger.

Den 25. Maj 1915 meddelte Aage Friis mig, at han havde været i Berlin og dér talt med H. P. Hanssen. Denne havde været meget misfornøjet. Han havde hørt Rygter om, at den danske Regering hindrede Pressen i at omtale Sønderjylland; det var hans Indtryk, at Regeringen holdt sig altfor forsigtig tilbage i alt, der angik Sønderjylland; Sønderjyderne ventede i Løbet af nogle Maaneder at staa overfor et Nu eller aldrig; det var ikke nærmere angivet, hvad han tænkte paa, men Friis havde forstaaet, at han ventede, at der vilde komme en Situation, hvor Tyskland halvt kunde nødes til at tilbagegive Nordslesvig; han ønskede da, at Danmark skulde benytte denne Situation. De Muligheder, han saaledes havde tænkt sig, kom jo imidlertid ikke. Lidt senere samme Dag meddelte Friis mig, at han nu havde faaet at vide, at der den foregaaende Onsdag den 19. Maj havde været et Møde, iværksat af „Hovedstaden“s Folk, hvori Bestyrelsesmedlemmer fra forskellige sønderjydske Foreninger deltog; der var Planer om ved lukkede Møder at øve Pression over-

for Regeringen til at optage en Genforeningspolitik; Niels Hjort, H. V. Clausen og H. L. Møller havde udtalt sig bestemt derimod, Høffding nærmest i samme Retning. Det hele byggede paa en Forestilling om, at der hurtigt vilde indtræde afgørende Begivenheder, overfor hvilke det gjaldt at være rede, men disse Begivenheder kom ikke.

Den 9. April, den Dag Scavenius gav Zahle, Brandes, Rode og mig Besked om Bethmann-Hollwegs Udtalelser til Rantzau, fortalte han os tillige om de Bestræbelser, Etatsraad H. N. Andersen havde udfoldet. Allerede i September 1914 havde han overfor Repræsentanter for det engelske Udenrigsministerium og Marineministerium udviklet, hvor uklogt det vilde være for Englænderne at søge at komme ind i Østersøen. Han havde desuden forklaret dem, at det vilde have været endnu uheldigere for Englænderne, hvis Tyskerne havde spærret Storebælt og skabt sig Støttepunkter i Danmark; derfor maatte Englænderne se med Forstaaelse paa de Skridt Forholdene kunde gøre nødvendige for Danmark. Senere var han vendt tilbage til disse Drøftelser under nye Besøg i England. Ved en Lejlighed havde Admiral Fisher forfægtet, at Englænderne burde søge at komme ind i Østersøen, men H. N. Andersen havde da paavist, at dette vilde vise sig umuligt og kun bringe dem store Tab; Churchill havde da erklæret sig overbevist.

Han havde endelig gjort Forsøg paa en Fredsmægling ud fra den Betragtning, at Kong Kristians Slægtskab med Fyrsterne kunde benyttes. Det var sket i Forstaaelse med Kongen og Scavenius men i stor Hemmelighed. H. N. Andersen havde først drøftet Fredsmulighederne i England. Her havde man sagt til ham, at England ikke kunde foretage noget Skridt uden i Forstaaelse med Rusland. H. N. Andersen havde derefter været i St. Petersborg og havde med Enkekejserindens Anbefaling talt med Zaren; Enkekejserinden var for Fredsforhandlinger, medens Zaren havde været tilbageholdende; han ønskede dog at høre Kejser Wilhelms Opfattelse. H. N. Andersen havde derefter været i Tyskland, og han havde der faaet Kejser Wilhelm i Tale. Denne havde været stærkt optaget af, at Tyskland var blevet overfaldet; han havde været forsigtig men interesseret. H. N. Andersen havde fremsat den Tanke, at der kunde komme en russisk Repræsentant til København, som kunde tale med Rantzau; det interesserede i Tyskland, hvor man opretholdt lidt Haab om

en Separatfred med Rusland; H. N. Andersen havde dog sagt dem, at for en saadan var der ingen Mulighed. Scavenius var noget ked af, at Muligheden af en saadan Forhandling mellem Rantzau og en russisk Repræsentant var nævnt, idet han frygtede, at det kunde give det Indtryk, at Danmark ønskede Separatfreden. Men da Tanken var fremført, ansaa han det for nødvendigt, at man spurgte i St. Petersborg. Kongen havde da skrevet til Zaren for at spørge, om han ikke vilde finde det rigtigt at sende en Repræsentant til København, der af Kongen kunde modtage, hvad der blev ham meddelt. Scavenius fremhævede stærkt, at England maatte underrettes. H. N. Andersen var nu atter rejst til Tyskland, og det var Hensigten, at han derefter skulde tage til Frankrig.

Da Scavenius fik de første Meddelelser om disse Bestræbelser, havde han maattet love ikke at omtale dem; han havde dog sagt, at der kunde komme et Tidspunkt, hvor han maatte underrette sine Kolleger, og han mente nu, at dette Tidspunkt var kommet. Vi hørte naturligvis Beretningen med stor Interesse, men vi havde ikke nogen Tro paa, at det kunde føre til noget.

I Slutningen af April 1915 meddelte Scavenius, at H. N. Andersen nu havde været i England og forhandlet med Grey, der havde vist Interesse derfor men foreløbig fraraadet at tale derom i Paris. I Slutningen af Maj udvidedes den engelske Regering til en Koalitionsregering; Scavenius frygtede noget, at dette Regeringsskifte skulde øge Vanskelighederne for os; H. N. Andersen tog umiddelbart efter Regeringsskiftet til England for at overbevise ogsaa de nye Mænd om, at det vilde være uklogt at gøre noget Forsøg paa at trænge ind i Østersøen. Den 3. Juni meddelte Scavenius os, at Russerne ikke vilde sende nogen Repræsentant hertil. Mæglingsbestræbelserne maatte da anses for foreløbig at være strandede.

H. N. Andersen har ladet trykke men ikke offentliggøre en Skildring af sine Bestræbelser under Krigen. Jeg har en Gang haft Lejlighed til at gennemlæse Afsnittet om disse Fredsbestræbelser men har ikke beholdt det og ikke gjort Optegnelser paa Grundlag deraf.

Grundlovssagens Løsning. December 1914 - Juni 1915

[Erindringerne:] Ved Begyndelsen af den nye Samling i Oktober 1914 havde Zahle paany fremsat Grundlovsforslaget i Landstinget, ligesom Rode fremsatte Valglovsforslaget. Der nedsattes et Udvalg med Jørgen Pedersen som Formand, og denne sagde, at han ikke vilde sammenkalde til Møde, medmindre Medlemmer udtalte Ønske derom, eller nye Ændringsforslag fremkom. Der vilde da være Lejlighed til, at man privat talte sammen om Sagen. Venstre hævdede, at Grundlovssagen under Krigsforholdene kun kunde ordnes, hvis der kunde blive Enighed mellem alle fire Partier. Dette Standpunkt var ulige stærkere begrundet nu end forud for Krigens Udbrud; Grundlovssagens Løsning krævede jo et Bekræftelsesvalg, og det vilde have Betænkelighed at afholde et saadant under Strid mellem Partierne.

Henimod Slutningen af December henvendte en af Højremændene, Poul Rasmusen, sig til Zahle og foreslog, at de skulde tale sammen om Grundloven. Han sagde, at hvis han kunde blive enig med Ministeriet, vilde han sætte alt ind paa at faa Tilslutning i Højre; en Del af dette vilde antagelig stemme for, en Del lade være at stemme; Venstre vilde være nødt til at gaa med, naar en Del af Højre gjorde det. Han ønskede følgende Ændringer: de 16 tingvalgte Landstingsmænd skulde vælges af det gamle Landsting; Statsrevisorer og nogle Kommissioner skulde vælges af et Fællesudvalg fra de to Ting; ved Folkeafstemning om Grundlovsændringer skulde der være nogle Procents Flertal til Vedtagelse. Der havde om Sommeren været Tale om særlige Kauteler ved Vedtagelse af direkte Skatter; han kunde tænke sig at lade disse gælde ogsaa for indirekte Skatter; der maatte være Forholdstalsvalg, men han kunde godt tænke sig disse som Valg i Amterne.

Lørdag den 2. Januar 1915 var Brandes, Rode og jeg hos Zahle, hvor vi blandt andet drøftede Rasmusens Henvendelse. Det var

vort Indtryk, at den ikke frembød store Muligheder, men vi aftalte, at Zahle kunde sige til ham, at vi altid var rede til Forhandling, men vi kunde jo ikke tilbyde stort andet end Folkeafstemning i visse Tilfælde og Indførelse af Forholdstalsvalg ved Hjælp af Suppleringsmandater. Den 7. Januar var Borgbjerg og Rode hos mig om Aftenen, og vi talte de forskellige Muligheder igennem uden at komme ind paa Poul Rasmusens Henvendelse. Borgbjerg var meget ivrig for, at vi i Marts-April skulde gøre en større Anstrengelse for at fremme Grundloven eller, hvis det ikke lod sig gøre, kaste hele Ansvarret derfor paa Venstre; han var ivrig for at faa det ordnet sammen med Højre; under Samtalen om Valgloven understregede Rode og jeg stærkt, at Forholdstalsvalg i Amtskredse ikke var et antageligt System.

I Slutningen af Januar foreslog Ellinger i Tilknytning til Poul Rasmusens Henvendelse, at der skulde optages en Forhandling om Grundloven, og sidst i Februar kom det hos Zahle til et Møde mellem Rasmusen, Ellinger og Abrahamsen fra den ene Side og Brandes, Rode og Zahle fra den anden Side. Vore fik det Indtryk, at de tres Forslag var af saadan Art, at det ikke var helt umuligt at komme igennem. Mandag den 1. Marts havde derefter Zahle, Brandes, Rode og jeg en Forhandling om, hvorledes vi skulde føre Sagen videre. Vi enedes om, at der skulde tales derom med Klaus Berntsen, Neergaard og Slengerik m. fl.; iøvrigt skulde man søge de tre Højremænds Standpunkt nærmere præciseret.

En af de følgende Dage satte jeg Klaus Berntsen ind i Hovedtrækkene i de tre Højremænds Ønsker. Han sagde, at det lød jo ikke saa slemt; man maatte da i alt Fald forsøge; det var vigtigt at naa et Resultat; han mente, at I. C. Christensen, der stadig forhandlede med Hammerich, maatte nok vide noget derom. Rode talte med Neergaard, der tog det omtrent som Berntsen; Zahle med Borgbjerg, der var ivrig for det, med Povlsen, der ogsaa var for, samt med Slengerik, der ikke syntes videre bekymret.

[Optegnelser:] Torsdag [den 18. Marts 1915] efter Mødet i Folketinget mødtes Brandes, Rode og Zahle igen med Ellinger, Abrahamsen og Poul Rasmusen. Forinden havde Rode, Brandes, Zahle og jeg talt sammen derom i Landstingets Ministerværelse. Rode gik derfra ud og fik fat i Neergaard, hvem han meddelte Stillingen;

Neergaard var for at forsøge; han sagde, at Sagen havde været berørt i „Venstre“s Partimøde. Jørgen Pedersen havde der sagt, at han troede ikke, at Piper vilde være med. Højremændene opgav deres Krav om Finanslovens Renhed, gik bort fra Fordringen om kvalificeret Flertal ved Grundlovsafstemninger, dog saaledes, at der taltes om, at der skulde være over Halvdelen af alle Stemmer for et Forslag, Rode havde da nævnt, at der maatte vel trækkes nogle fra for døde o.s.v.; da vi om Aftenen i Telefon talte sammen derom, kom vi ind paa, at det kunde kræves, at der skulde være 45 pCt. af alle Vælgere og Flertal af de afgivne Stemmer. Der var megen Iver for, at der i det Aar, der formentlig skulde gaa, før Grundloven traadte i Kraft, skulde vælges Kongevalgte af uændret Partifarve. Det sagde man fra vor Side helt Nej til. Indtrykket var i det hele, at et Resultat kunde naas . . .

Lørdag den 20. [Marts 1915] var jeg inde hos Brandes for at læse for ham, hvad jeg tænkte at lade Ritzau faa; han fortalte, at han havde talt med Frijs om Grundlovsspørgsmaalet, denne havde været ret tilbageholden; Slebsager havde søgt at faa Samtaler derom, først med Rottbøll, dernæst med Grev Frijs selv; begge havde skudt det fra sig; Grev Frijs havde til en Bemærkning af Slebsager om, at der vistnok var nogle Forhandlinger, sagt, at saa var det jo bedst at se, hvad det blev til.

Søndag den 21. [Marts 1915] ved Mødet paa Langeland var der intet særligt. Der syntes at være almindelig Tilfredshed med Ministeriet, stor Iver for, at det skulde blive, samt Iver for, at der ingen Eftergivenhed skulde vises i Grundlovssagen.

Mandag den 22. [Marts 1915] i Ministermøde meddeltes det af Rode og Zahle, at de to og Brandes om Søndagen og Mandagen havde fortsat Forhandlingerne med Ellinger. Rode og han havde nu skrevet Hovedtrækkene op. Jeg gjorde nogle Indvendinger mod, at Overgangen til de 25 Aar skulde være saa langsom, hele 16 Aar ialt. Men vi var enige om, at Forsøget maatte fortsættes . . . Om Søndagen havde Rode ogsaa talt med Neergaard. Han havde været uhyre ivrig og været ganske for at tage Forslagene. Han havde tilraadet at forelægge det for Medlemmerne af Underudvalget fra 1914, for at Jørgen Pedersen og I. C. Christensen ikke skulde faa Lejlighed til at gaa til Partiet forinden, uden at han var saaledes underrettet, at han kunde optage Kampen med dem.

Tirsdag den 23. [Marts 1915] talte jeg ved Frokosten paa Marinehospitalet noget med Berntsen og Neergaard derom; de var begge ivrige. Kl. 7½ mødtes jeg med Brandes og Rode hos Zahle. Her meddeltes, at Zahle havde talt med Berntsen, som var ivrig for og rede til Kamp med Christensen, med Slengerik, der ikke syntes at interessere sig for Forslagene, men kun var optaget af, om I. C. Christensen kunde faa Stemmer nok til at hindre det. Brandes havde talt med Frijs, der vedblivende var kølig overfor Planen. Rode havde talt med Piper, der havde været ivrig for at træffe Aftale om Tiden for Møde af Underudvalget; det var Meningen, at Brandes i Morgen Kl. 10 skulde drøfte Spørgsmaalet med ham, Ellinger havde erklæret, at han var for Planen. Vi aftalte nu, at Rode Onsdag Morgen Kl. 10 skulde tale med Jørgen Pedersen. Kl. 10½ skulde vi fire mødes, og det aftaltes med Borgbjerg, at vi skulde træffe ham og Stauning Kl. 10½. Vi havde aftalt Partimøde til Kl. 11½. Zahle havde tidligere talt med Borgbjerg, der paa egne og Staunings Vegne havde udtalt deres ivrige Tilslutning.

Onsdag Kl. 10½ kom jeg i Rigsdagen, hvor jeg i Ministerværelset traf Zahle. I det inderste Værelse sad Brandes med Piper. Da deres Samtale trak ud, gik Zahle over til Borgbjerg og Stauning; han talte kun kort med dem, de var meget ivrige; det aftaltes, at de skulde tilvejebringe Harald Jensen, og at han derpaa skulde vende tilbage og tale med dem alle tre. Imidlertid var Brandes kommet; han meddelte, at Piper var for det hele; han var kun ivrig for at holde Valgkredsens Tal nede; han havde talt om, at hvis vi fik Nordslesvig tilbage, var det heldigt, at der var nogle Kredse til Raadighed. Lidt efter kom Rode, som meddelte, at Jørgen Pedersen havde været meget velvillig overfor det hele; han havde ladet forstaa, at han kendte det meste, dog ikke alt. Zahle gik derpaa over til Socialdemokraterne, hvor ogsaa Harald Jensen viste sig meget ivrig.

Kl. 11½ havde vi Partimøde; Zahle forelagde her Grundlovsbestemmelserne, Rode Valglovsforslagene; der var en stærk Bekymring, hos nogle direkte Uvilje; Slengerik sagde, at det man bad ham om, var vel kun Bemyndigelse til at lade det forelægge i Fællesudvalget; Zahle havde meddelt, at dettes Medlemmer var sammenkaldt; dertil svarede Zahle ja, ligesom Povlsen sagde, at saaledes forstod han det ogsaa. Bemærkningerne gik mest ud paa, at det gjaldt om, at det hele forelagdes som Højres Forslag, ikke Ministe-

riets, derfor vilde flere helst have, at det skulde være Højre, ikke Zahle, der refererede Forslagene. I det hele var Stemningen utryg.

Da vi bagefter kom ned til Folketingsmødet, kom Borgbjerg uhyre ivrig hen til mig og spurgte, om vi havde vedtaget Forslagene. Jeg svarede, at man kun havde taget dem til Efterretning; man maatte jo se, om Højre i det hele vilde; han svarede ivrig, næsten hæftig, at Socialdemokraterne straks enstemmig havde vedtaget det hele, vort Parti maatte da ogsaa gøre det hurtigst mulig; han var stærkt bekymret, da jeg sagde, at Stemningen der havde været tilbageholdende, afventende.

Kl. 2 var da Fællesudvalgsrådet. Her tog Christensen, efter at Zahle havde refereret Forslagene, først Ordet; han spurgte om Ministeriets Stilling; Zahle svarede, at som Forslagene var fremkommet, var det først fornødent at kende Højres Stilling; kunde alle Partier enes, vilde Ministeriet ikke nægte sin Medvirkning. Socialdemokraterne udtalte deres Tilslutning. Ellers fremkom ikke Udtalelser af særlig Interesse. Alfred Hage og Nordby udtalte sig dog ret afvisende, Rottbøll mere velvillig. Brandes var om Formiddagen fra Rigsdagen taget til Grev Frijs ved Ellevetiden. Frijs havde været ret tilbageholden men dog saaledes, at han ikke vilde gaa imod; hans Standpunkt viste sig nærmest at svare til Rottbølls, medens Sonne og Hey var ivrig for. Kl. 3 havde vi paany Partimøde, hvor Forhandlingerne fra Fællesudvalget blev refererede . . . Efter Mødet talte jeg bl. a. med Slengerik; han var da endnu rolig, ikke videre mod det hele; jeg havde endnu det Indtryk, at han, som Zahle havde sagt efter at have talt med ham om Mandagen, snarest frygtede, at Christensen alligevel kunde forhindre det hele.

Efter vort Partimøde tog Brandes og jeg op i Ministeriet, medens Rode blev tilbage for at skrive Referat af Fællesudvalgets Møde. Efter at have besørget Sagerne kørte jeg tilbage med Brandes; han tog hjem, medens jeg gik ind i Rigsdagen for at træffe Rode. Udenfor mødte jeg først Scavenius, derpaa Neergaard. Neergaard meddelte, at Venstre enstemmig havde vedtaget Forslagene, derunder ogsaa Principet i Valgloven, og at Højre havde tiltraadt det hele med 21 Stemmer mod 3. Jeg gik da op til Rode. Vi blev enige om, at Partiet maatte sammenkaldes til samme Aften Kl. 8, og dette aftaltes med Povlsen. Scavenius, der havde et stærkt Indtryk af, at Grundlovens Gennemførelse meget vilde styrke Ministeriets Stilling udadtil,

fortalte mig, at Rantzau efter sit sidste Besøg var vendt tilbage til Spørgsmaalet Nordslesvig; Rigskansleren havde bemyndiget ham til at tale med Scavenius, idet han havde paalagt ham at sige, at efter Krigen maatte Tysklands handelspolitiske og nationale Stilling til Danmark begge ændres.

Om Aftenen ved Partimødet erklærede Slengerik først med nogle faa Ord, at han ikke vilde være med til noget af dette. Flere andre talte for: Eduard Larsen, Rørdam, Niels Frederiksen, Gunnar Føg-Petersen; Mads Larsen spurgte ængstelig om flere Ting. Poul Christensen sagde, at Forhandling kunde man jo ikke nægte at være med til, siden maatte man saa se paa Forslagene. Noget lignende sagde Hans Nielsen og Jørgen Hald. Ret bekymret var P. E. Hansen og Vejstrup; Jens Andersen stillede sig som Slengerik. Det kom til skarpe Sammenstød mellem Slengerik og Rode-Zahle. Slengerik sagde, at ingen havde vidst Besked, Zahle meddelte, at han et Par Gange havde talt med Slengerik og hele Tiden holdt ham underrettet, saaledes endnu Mandag; der var ingen Bemærkning kommet fra Slengerik, som kunde være en Advarsel mod at gaa videre. Brandes fremhævede stærkt, at Begivenhedernes Fart havde overrasket alle; naar man saa pludselig skulde tage Beslutning, var det fordi de andre Partier saa øjeblikkelig havde sluttet sig til. Jeg fremhævede, at det var en Vildfarelse at tro, at vi med Lethed havde kunnet lade hele Spørgsmaalet ligge dødt. Vi vilde have mødt Spørgsmaalet: Er det med Ministeriets Tilslutning, Sagen hviler? Vil Ministeriet tage Ansvaret for at føre den frem gennem et Kampvalg? Og vi vilde da have været nødt til at svare, at et Kampvalg under Krigen vilde være meget betænkeligt. Ved Afstemningen var Jens Andersen og Slengerik imod, Mads Larsen, Vejstrup og P. E. Hansen stemte ikke; de øvrige 22 sagde Ja. Blandt de 11 fraværende var de eneste, der kunde antages at være bekymrede, Nøhr og L. Pedersen. Rode havde før Mødet skrevet Artikel til „Politiken“; han dæmpede den noget under Indtryk fra Partiet; Kl. 1 om Natten læste han den op for mig i Telefonen.

Torsdag den 25. [Marts 1915] var der almindelig Samtale om Begivenhederne. Jeg talte en Del med Slengerik; han var nu helt ude af sig selv; det var Frafald fra alle de radikale Principer; der var intet, vi længere holdt fast ved, „Overklassen“ regerede i Ministeriet, optog kun en Præst og en Bonde som Indrømmelse til de

andre; i Partiet var der mange uden Overbevisning; Partiet havde nu levet i 10 Aar, længere kunde det ikke blive ved; han maatte nu se at faa et nyt Parti paa 7-8 Mand, som ikke var udsat for at danne Regering o. s. v. o. s. v. Jens Andersen var roligere. Han sagde til mig, at han var mod Forhandlinger, fordi han ikke troede, at de bragte noget Resultat; naar Resultatet først laa som en Kendsgerning, kunde det godt være, han kunde slutte sig til det. I øvrig var Stemningen i Partiet den Dag ganske gunstig.

Fredag den 26. [Marts 1915] syntes Slengerik lidt roligere; han sagde til mig, at han skulde ud at tale; dèr maatte han jo sige, at han var mod dette, men han vilde tage det rolig og sige, at det maatte haabes, at Forhandlingerne førte til et godt Resultat. Der var ellers intet paafaldende i Rigsdagen. Om Aftenen ved Festen for Islænderne var der livlig Forhandling om Grundloven. Jørgen Pedersen syntes meget ivrig for nu at naa et Resultat. Han syntes om fornødent at kunne gaa med til de 144 Kredse. Noget særlig fremkom ikke. Det viser sig, at Poul Rasmusen har holdt Jørgen Pedersen underrettet om Forhandlingerne, medens I. C. Christensen ikke har faaet Besked, hverken af Højre eller af Jørgen Pedersen.

Mandag Aften [den 29. Marts 1915] var jeg hos Rode for at gennemgaa Valgkredsforslag med ham; der forelaa fra Statistisk Bureau et Forslag, der foretog Reguleringer adskillige Steder udenfor de Kredse, der skulde slaas sammen. Jeg anbefalede at holde sig strengt til dem, der skulde sammenlægges. Forslaget gik ud paa 140; vi opstillede forskellige Muligheder, deriblandt en med 144. Vi enedes desuden om, at de Kredse, der skulde nedlægges skulde være Frederikssund, Faxe, Verringe, Ærø, eventuelt Lejre, Fuglebjerg. I Jylland anbefalede jeg helt at undgaa Nedlæggelse. Statsraadet den 31. frembød intet af Interesse.

I Løbet af Landstingets Paaskeferie forhandlede Rode med Neergaard, Ellinger, Borgbjerg og Jørgen Pedersen om Bestemmelserne i Valgloven. Der syntes Udsigt til Enighed uden større Vanskeligheder. Forhandlingen gjaldt kun Detailler. I et Brev af 7. April henkastede dog Ellinger en Bemærkning om, at han havde tænkt sig en Form for § 32 svarende til Valglovsbestemmelserne. Rode syntes foreløbig ikke at have tillagt den Betydning, idet han ikke nævnede det for os.

Fredag den 9. [April 1915] havde Jørgen Pedersen sammenkaldt

Underudvalgsmedlemmerne af Grundlovspartierne, deriblandt alt-
saa I. C. Christensen. Rode forklarede Valgloven for dem. Der var
en Del Opstandelse i Højre i den Anledning, idet de syntes at have
frygtet særlige Aftaler mellem Grundlovspartierne. Dette var dog
ikke Jørgen Pedersens Hensigt, og Forhandlingerne viste almindelig
Tilbøjelighed til hurtig at fremme Forslaget.

Lørdag den 10. [April 1915] var det almindelige Møde i Fælles-
udvalg og Valglovsudvalg men der skete intet af Interesse. Indtryk-
ket var, at det hele vilde glide let.

Mandag den 12. mødtes Rode, Brandes, Zahle, Hassing Jørgen-
sen og jeg i Finansministeriet; Brandes meddelte her, at den tyske
Bankier Warburg havde været her for at tilbyde Statslaan paa et
amerikansk Pengefirmas Vegne til 6 pCt.; vi var enige om, at der
ikke var Grund til at tage det; derimod ønskede Brandes, at Hypo-
tekbanken skulde tage et Laan hvis Betingelserne var rimelige. Der
havde desuden været Diskussion om Midler mod Markens lave
Kurs, dels nye Guldforsendelser, dels Salg af Kreditforeningsobli-
gationer. Det var nu meddelt os, at Højre pludselig krævede, at
Forholdstalsvalgmaaden skulde grundlovsfæstes; det var ført frem
i Underudvalgsmødet Mandag af Ellinger og Piper som noget, der
hørte til Overenskomsten. Det var nægtet af de andre. Socialdemo-
krater og Radikale havde sagt, at de i og for sig ikke var mod, at
det grundlovsfæstedes, men I. C. Christensen og Klaus Berntsen
havde udtalt sig derimod.

Om Aftenen ved vort Hovedbestyrelsesmøde var Stemningen gun-
stig; Slengerik gjorde kun en kort Bemærkning; Aubeck, der an-
greb hæftig, fandt slet ingen Tilslutning. Poul Rasmusen havde
kort før Mødet meddelt Zahle, at han havde forhandlet med Jørgen
Pedersen, der var villig til at hjælpe til til Grundlovsfæstelsen, dog
var der i den §, de havde drøftet, tilføjet, at Ændring skulde kunne
ske ved Lov, naar $\frac{2}{3}$ var for det. Jørgen Pedersen havde haft Møde
med Berntsen, Neergaard og I. C. Christensen derom, og Poul Ras-
musen fremstillede det, som om der var Udsigt til, at de sluttede
sig til, hvis Forslaget fremkom fra de 3 + 3. Rode, Zahle og jeg
gik fra Mødet til „Klubben af 1914“, hvor Klaus Berntsen talte;
efter Mødet talte vi lidt med ham; det viste sig, at han ikke havde
megen Tilbøjelighed til at tage Forslaget fra Jørgen Pedersen; denne

havde ikke faaet Bemyndigelse til at fremkalde det eller billige det. Rode, Zahle og jeg enedes derefter om, at det ikke kunde føres frem af de 6; skulde det frem, maatte Højre alene gøre det.

Tirsdag den 13. [April 1915] havde Rode, Zahle og Borgbjerg skiftevis Samtaler med forskellige Højremænd uden synderlig Udbytte. Borgbjerg raadede Højremændene til at tage det opnaaelige: 144 med 2 Tillægsmandater mere og de forbundne Listers Metode, i Stedet for at bestræbe sig for det reelt interesseløse men uopnaaelige. Poul Rasmusen stillede overfor Rode i Udsigt, at Skattebestemmelsen kunde gaa ud, hvis dette ordnedes. Om Aftenen efter Højres Repræsentantmøde telefonerede Neergaard til Rode for at meddele ham, at han fra to Sider vidste, at dette havde billiget Overenskomsten; det viste sig, at man der mest havde drøftet mindre Valglovsændringer.

Onsdag den 14. [April 1915] havde Højre i Rigsdagen Møde først om Formiddagen, siden om Eftermiddagen. Efter Formiddagsmødet meddelte Piper Zahle, at Højre havde besluttet at forlange Grundlovsfæstelse af Forholdstalsvalget, ellers var der en Del, de ikke kunde faa med. Poul Rasmusen sagde til Rode, at det gik ikke uden dette, hvorimod Ellinger baade til Rode og Borgbjerg sagde, at det strandede ikke derpaa. Det samme sagde Grev Frijs til Brandes; han havde i Partimødet erklæret, at han ikke vilde være med til at stille dette som Krav. Han havde talt med I. C. Christensen, der havde sagt, at han ikke vilde modsætte sig det, selv om han ikke syntes om det. Det er væsentlig Klaus Berntsen, der er Modstander, medens det i Grunden er Jørgen Pedersen, der holder Liv deri.

Torsdag den 15. [April 1915] holdt de 21 flere Udvalgsmøder. I Morgenmødet fik de intet synderligt Resultat. Povlsen kom efter dette ved Halvtolvtiden op i Justitsministeriet, hvor Zahle, Rode og jeg talte med ham. Jørgen Pedersen havde om Morgen truffet Zahle og bedt ham formulere et Forslag om Grundlovsfæstelse af Forholdstalsvalget, saaledes som Ministeriet kunde gaa med dertil. Povlsen meddelte nu, at Jørgen Pedersen i Udvalget havde sagt, at han havde bedt Zahle derom. Povlsen havde nu haft den Tanke, at det kunde klares ved nogle Vendinger om, at man ved Valgloven skulde have Ligelighed i Repræsentationen for Øje. Vi formulerede et Udkast med saadanne Vendinger. Kl. 1 var der Ministermøde, hvor Zahle forelagde dette. Derpaa sendtes det til Udvalget, der

skulde have Møde Kl. 2. Ved Firetiden telefonerede Povlsen om Forhandlingernes Gang til Zahle. Han tilkaldte mig ovre hos Rode, og vi blev enige om alle tre at tage ud i Rigsdagen. Det var Udledelsen af Skattebestemmelsen og Folkeafstemningen, samt Tilføjelse af 3 Suppleringsmandater for hele Landet og Sammenlægning af Møen, Vordingborg, Præstø til 2 Kredse, der var Tale om. Da vi kom derud, traf vi Slengerik, der havde faaet Besked om, at Skattebestemmelsen syntes at gaa ud, og med Iver greb dette som Grund til at være tilfreds. Noget efter at han var gaaet kom Povlsen, der forklarede, at man var enedes om de omtalte Ting, vor Formular til § 32, samt de forbundne Lister i København. Alle skulde nu i Partimøde næste Dag Kl. 12 anbefale Forslagene. Kredsene skulde i øvrig være uændret som foreslaaet. Det almindelige Indtryk var, at hermed var alt afgjort.

Fredag den 16. [April 1915] var der i vort Partimøde almindelig Tilfredshed med Resultatet. Baade Slengerik og Jens Andersen stemte nu for at slutte sig dertil. Ogsaa Socialdemokraterne og Venstre sluttede sig til uden megen Forhandling. Venstre blev dog ikke færdig til Kl. 1 men fortsatte i en Pavse mellem Folketingsmøderne; det var det almindelige Indtryk, at der var megen Misfornøjelse hos den Pinstrupske Fløj men Forstaaelse af, at det ikke kunde hjælpe noget. Derimod fortaltes det snart, at der var stor Uenighed i Højre. 7 stemte mod det hele, og der blev efter Beretningerne først efter lange Forhandlinger Flertal (22 mod 9) paa den Betingelse, at Højres Forhandlere i Udvalget (de 21) skulde kræve, at § 32 skulde formuleres tydeligere, og at Folkeafstemningsbestemmelsen atter skulde indsættes.

Herom holdtes Kl. 4 Møde af de 21. Povlsen havde straks ment, at den nye Formulering var ensbetydende med den anden men klarere, men Klaus Berntsen og Neergaard var ret stærkt imod, hvorimod Christensen syntes indifferent. Frijs, der talte med Brandes, fortalte, at han en af de foregaaende Dage havde talt med Christensen, denne havde ikke noget personlig mod Grundlovsfæstelse af Forholdstalsmaaden men sagde, at han kunde ikke virke derfor. Mødet Kl. 4 trak længe ud; Venstre modsatte sig Højres Form; der fulgtes da en ny Form, om hvilken Højre holdt Møde, medens Udvalgsrådet afbrødes. Vort Partimøde, der var sammenkaldt til 4½, opløstes, og det aftaltes at holde nyt Møde Kl. 8 om Aftenen;

samtidig skulde Venstre have Møde. Ved Sekstiden kom det til Enighed blandt de 21 om Formuleringen, medens Folkeafstemningsbestemmelserne opgaves. Højres Forhandlere der undlod at tage Partimøde. Kl. 8 holdt vi Møde og sluttede os uden nævneværdig Forhandling til Formuleringen; ogsaa Venstre antog denne uden synderlig Forhandling. Kl. 9 havde endelig de 21 Møde med Rode, og der sattes nu al mulig Fart i Arbejdet.

Mandag den 19. [April 1915] samledes Brandes, Rode, Zahle og jeg i Finansministeriet. Vi talte om Fest den 5. Juni, drøftede en Fest foranstaltet af Kongen eller en Fest, hvortil Formændene indbød Kongen, standsede snarest ved Tanken om et udvidet Statsraadstaffel med Formænd, Partiformænd, tidligere Konsejlspræsidenter. Vanskeligheden ved det hele var Socialdemokraternes Stilling til Sammenkomster hos Kongen, og det aftaltes derfor, at Zahle skulde forhandle med Stauning om deres Deltagelse. Endvidere aftalte vi, at Ministeriet paa Grundlovsdagen skulde skænke Klaus Berntsen et Sølvbæger, og at Zahle skulde tale med Stauning om at foreslaa Venstre at lade ham male til Ophængning paa Kristiansborg. Desuden rejste jeg Spørgsmaalet om, hvorvidt vi ved den forestaaende Ombytning skulde kræve Styrken formindsket. Alle tre var imod dette. Zahle mente, at det vilde ikke passe med de Forudsætninger, hvorunder hele Forholdet til Højre havde formet sig, at optage en større Strid med „Militæret“ midt under det hele. Vi standsede herved, idet vi gik ud fra, at Spørgsmaalet da maatte tages op før den følgende Ombytning i August, naar der forelaa Ændring i de udenrigspolitiske Begivenheder.

Under Forhandlingerne om Grundloven de følgende Dage forekom intet af særlig Interesse. [Forslaget vedtoges af landstinget 22. april med 49 stemmer mod 11 og af folketinget 23. april med 106 stemmer mod Wulffs ene.] Stemningen i vort Parti blev hurtig meget bedre; noget bidrog dertil, at saa mange Højremænd stemte imod. Det blev snart ogsaa tydeligt, at der i alle Partier vilde blive et stærkt Ønske om at undgaa enhver Valgkamp. Vi talte en Del sammen om Ordningen den 5. Juni. Mandag den 26. [April 1915] drøftede vi det med Krieger. Vi standsede ved den Tanke, at Rigsdagen burde være samlet for at modtage Meddelelsen om Kongens Underskrift, og at der derpaa burde være en Sammenkomst paa Fredensborg med Taler af Formændene, Zahle og Kongen. Det var

i de mellemliggende Dage oplyst gennem Samtaler mellem Zahle og Stauning, at Socialdemokraterne vilde være villige til at deltage i en saadan Sammenkomst, uden at det dog var udtrykkelig fastslaaet.

[Erindringerne:] Mellem Afgørelsen og Bekræftelsesvalget holdt vi Landsmøde den 30. April, men kun en enkelt Dag, saa Diskussionen blev noget begrænset. Jeg gav en samlet Fremstilling af de militære Forhold; det var klart, at Deltagerne ønskede at faa en meget stor Del af Soldaterne hjem, men man billigede min Fremstilling af Bevæggrundene; der fremkom ingen Modsigelse. Grundlovsoverenskomsten billigedes i Virkeligheden af alle med Undtagelse af Aubeck, der angreb stærkt som ved Hovedbestyrelsesmødet. Zahle tog skarpt til Orde mod ham. Bagefter valgte de jyske Delegerede Aubeck til Medlem af Hovedbestyrelsen. Zahle og Rode var temmelig misfornøjede dermed, men det fremgik af de Udtalelser, der fremkom, at Aarsagen ikke var Misfornøjelse med Grundloven eller Regeringen, men det, at man syntes at Zahle havde taget for haardt paa ham.

Den 7. Maj var der nu Folketingsvalg til Bekræftelsesrigsdagen. Uden at der var truffet en Aftale derom, gik Partierne ud fra, at det naturlige vilde være, at de siddende Folketingsmænd genvalgtes uden Valgkamp. Det blev da ogsaa Tilfældet de allerfleste Steder. Nogle Steder blev der afgivet nogle Nejstemmer, men de var ikke mange. I de to Thykredse stillede Højre op mod de to Venstremænd, der havde Kredsene, men uden Resultat; i Svendborg stillede Venstre op mod den frikonservative Wenzel Neergaard, men denne genvalgtes. Paa Færøerne valgtes i Stedet for Folketingsmanden, der hørte til Venstre, Edw. Mortensen, der var opstillet som Løsgænger, men som siden gik i Samarbejde med det radikale Parti. Dette kunde da regnes til 32, det samme Tal som Socialdemokraternes. Den 22. Maj var der Landstingsvalg; det foregik ogsaa uden Valgkamp, og Landstingsmændene af de forskellige Partier genvalgtes.

Ved Folketingsvalget 1915 tog vi ikke uden Beklagelse Afsked med den samlede Valghandling. Fire Gange havde jeg nu talt paa Valgdagen fra den gamle Tribune, der fra Frederik VII's Tid paa hver Valgdag havde været rejst foran Raadhuset i Rudkøbing paa det aflange Torv, hvor nogle Tusind Tilhørere samledes. Ogsaa denne

Gang var Forsamlingen stor, og der var over den en egen højtidelig Stemning. Jeg var uden Modstander og kunde tale om det store Fremskridt den nye Grundlov betød i Forhold til den gamle.

Om Forfatningen af 1866 sagde jeg: „Den blev i de 40 Aar, den nu har været gældende, et daarligt Redskab for det danske Folk til dets politiske Arbejde. Der har været Fremgang i Danmark i disse Aar, ogsaa i vor Lovgivning. Men den er naaet ligesom paa Trods af Forfatningen.“ „Lad os i Dag paa denne Sejrens Dag for Folkefrihedens Venner mindes dem, der den Gang bar Kampens Byrde. Lad vore Tanker gaa tilbage til de to store Førere fra de haarde Kampdage, Christen Berg og Viggo Hørup. Og lad os glædes over, at dog enkelte af dem, der allerede da var med i første Række som Edvard Brandes og Klaus Berntsen, og af de yngre Neergaard nu er med at bære Sejren hjem. Og lad os mindes de mange enkelte, der rundt om i Folket stred for at vinde den Sejr, der først nu er naaet. Thi det er en Sejrens Dag i Dag for alle dem, der har villet den almindelige Valgrets Eneherredømme i dette Land.“ „Ogsaa i Fremtiden vil der staa Kamp her i Landet om mangfoldige Spørgsmaal. Kampen mellem dem, der vil fremad, og dem, der vil staa stille eller gaa tilbage, standses aldrig. Men fremtidig føres denne Kamp saa nogenlunde paa lige Vilkaar. Og godt er det, at alle Parter nu har erkendt Nødvendigheden deraf.“

„Men naar danske Borgere i Dag mødes i Glæde over dette mægtige Fremskridt i vor indre Udvikling og over de Fremtidsmuligheder, den nye Forfatning byder, da formørkes uvilkaarlig denne Glæde ved Tanken paa de Ulykker, hvorunder saa mange andre Folk lider i denne haarde Tid, ved Følelsen af de Farer, de mægtige og sørgelige Verdensbegivenheder rummer ogsaa for os. Vi tør nære godt Haab om, at Krigens Ulykker ikke vil naa til Danmark, men byrdefuld og utryg er dog Tilværelsen ogsaa for os, saalænge dette blodige Opgør varer, og ingen af os kan endnu danne sig nogen Mening om, hvilke Følger det vil have for Europas Folk i den kommende Tid.“ „Lad os ønske, at vort lille, svage Land vedblivende maa undgaa Krigens Ulykker, saa det danske Rige i Fred kan bevares frit og uskadt. Og lad os dermed forene det Ønske for hele den civiliserede Verden, at Kampens og Ødelæggelsens Dage snart maa følges af Fredens og Arbejdets Tid. Med Ønsket derom et: Leve Danmark, vort Fædreland.“

Efter Kaaringen samlede vi Vælgerne til Fællesspisning. Der var fortrinlig Stemning. Blandt Talerne var en Højremand, som jeg var vant til at have som erklæret Modstander ved Vælgermøder i den Kommune, hvor han boede.

Grundloven forelagdes først i Landstinget, hvor den kom til første Behandling den 1. Juni, til sidste Behandling den 3. Juni. Ordførerne for Partierne talte med megen Varme for, hvorimod de misfornøjede Højremænd klagede bittert over, at Valget var fremskyn- det saa stærkt, og at Behandlingen fremmedes saa hurtigt. Grev Frijs sagde, at det ikke var med uskrømtet Glæde, at han saa Forfatningen af 1866 forsvinde, „en Forfatning, der som alt menneske- ligt havde sine gode Sider og sine svage Sider, men en Forfatning, under hvilken jeg har arbejdet i 35 Aar, og en Forfatning, til hvil- ken jeg følte mig knyttet ved Traditionens Baand.“ Den 77-aarige Peter Bojsen mindede om, at han var det eneste Medlem af den nuværende Rigsdag, der havde været med i 1866; han havde da udtalt Haabet om, at han maatte opleve den Dag, da Junigrund- loven blev generhvervet, og han saa nu dette Haab gaa i Opfyldelse. Vedtagelsen skete i Landstinget med 52 Stemmer mod 12.

I Folketinget kom Forslaget til 1. og 2. Behandling den 4. Juni, til 3. Behandling den 5. Juni Kl. 10 om Morgenen. Klaus Berntsen, Borgbjerg og Povlsen anbefalede her Forslaget; Berntsen var stærkt bevæget, og Borgbjerg citerede Brorsons Linier:

„Hvad skal jeg sige, mine Ord
vil ikke meget sige.“

Hammerich udtalte sine Bekymringer men sagde, at han stemte for, fordi det var Midlet til at faa indført Forholdstalsvalg. Han haabede, at den Fællesfølelse, som havde fremkaldt Forstaaelsen om Grundloven, maatte herske overfor Krigens Farer, saa at „vi ikke af Hensyn til de Byrder det kan lægge paa os, gaar af Vejen for at hævde Danmarks Ret og Danmarks Ære.“ Wulff udtalte sig med faa Ord imod, men lovede, at naar det, han havde søgt at hindre, nu skete, vilde han med god Villie arbejde med paa det nye Grund- lag. Forslaget vedtoges med 111 Stemmer mod 1. Klaus Berntsen udbragte derefter et Leve for den nye Grundlov.

Fra Rigsdagen tog Ministeriet til Statsraad paa Amalienborg.

s. 291 18/10 1917 forelagde Ove Rode i finansudvalgene forslag til en ordning gældende for 6 uger, hvorefter smørprisen nedsattes ved statstilskud. Samme dag offentliggjorde Venstre en udtalelse, hvori partiet krævede, at den endelige smørordning gennemførtes ved en særlig lov, og at den midlertidige ordning tilrettelagdes således „at det billigere Smør ikke kan undrages de mindrebemidlede Klasser af Befolkningen, hvilket Ministerens Forslag ikke paa fyldestgørende Maade sikrer“. 19/10 svarede indenrigsministeren i „Politiken“ med en erklæring, hvori han beklagede, at Venstre havde udsendt en offentlig udtalelse, endnu før forhandlingerne var afsluttede, og fortsatte: „I øvrigt skal jeg *gentage*, hvad jeg udtalte i Folketingets Finansudvalg, da Folketingsmændene Marott og Mads Larsen pegede paa det i den forelagte Overenskomst omtalte, *nu ogsaa* af Partiet Venstre fremhævede Forhold, at jeg vilde foranledige, at den midlertidige Smørordning ogsaa med Hensyn til Fordelingen kunde blive saa effektiv som muligt.“ I „Politiken“s kommentarer til sagen hed det bl.a.: „Udtalelsen [Venstres] vil antyde, at den endelige Fedtstofordning har mødt Modstand. Denne Antydning er urigtig . . . Og hvad Fordelingen af Smørret angaar, maa det fremhæves, at de moderate Finansudvalgsmedlemmer i Gaar ikke med eet Ord antydede, at de interesserede sig for dette Spørgsmaal . . . Først bagefter fik de Moderate Interesse herfor . . .“ Ved et partimøde i Venstre 19/10 beklagede N. M. Slebsager stærkt indenrigsministerens og „Politiken“s omtale af Venstres udtalelse; han henstillede, om ikke J. C. Christensen burde trækkes tilbage fra ministeriet. Til overvejelse heraf indkaldtes 20/10 kl. 11 ½ Venstres bestyrelse i begge ting. J. C. C. udtalte her, at han fandt, at der var anledning til, at han gik af, da Rode slet ikke havde omtalt smørordningen i ministeriet. Neergaard og Jørgen Pedersen udtrykte betænkelighed ved et sådant skridt, idet Neergaard navnlig fremhævede det udenrigspolitiske hensyn; Slebsager anbefalede J. C. C.s afgang. Ved partimøde samme dag kl. 12 oplyste J. C. C., at bestyrelsens overvejelser ikke var afsluttede, men ville blive fortsat 22/10. 20/10 kl. 16 ½ holdtes ministermøde, hvor J. C. C. iflg. Povlsens referat bl.a. udtalte: „Jeg maa beklage mig over, at Smør- og Fedtordningen ikke har været til Behandling i Ministermøde, hvilket vilde have lettet Sagen . . . Jeg blev meget overrasket, da jeg i Gaar hørte, at det skulde behandles i Partimøde . . . Jeg ser ikke, det kan gaa paa den Maade, jeg maa da hellere træde ud af Ministeriet, det er umuligt at have Borgfred paa de Vilkaar.“ Rode svarede, at han mente at være den, som havde grund til at beklage sig, idet alle havde vidst, at en fedtstofordning var under forberedelse. Han havde ment det nødvendigt hurtigt at gennemføre en midlertidig ordning for at undgå prisstigninger; han havde anset det for overflødigt at indkalde til ministermøde, da partierne dog gennem finansudvalgene blev underrettede. J. C. C. replicerede, at han ikke førte sagen frem, fordi han personligt beklagede sig, eller fordi han sigtede nogen for at ville holde ham udenfor, men fordi han ikke kunne se, at den politiske borgfred kunne opret-

holdes på denne måde . . . „saadanne Tilfælde fører til Debat i Tinget og en Række Artikler i Aviserne. Det er en besynderlig Form for Borgfred.“ I Venstres bestyrelsesmøde 22/10 udtalte J. C. C., at han følte sig bestyrket i sin opfattelse af, at det vilde være rigtigt, om han udtrådte af ministeriet. Neergaard, Jørgen Pedersen, J. P. Dalsgaard og Aug. Birch henstillede, at han ventede med at udtræde til januar. Mødet sluttede med, at 5 stemte for J. C. C.s udtræden, 9 imod. Samme eftermiddag forelagdes spørgsmålet atter for rigsdagsgruppen; her stemte 25 for, at J. C. C. foreløbig blev i ministeriet, 6 imod. 24/10 meddelte J. C. C. i partimøde, at bestyrelsen havde vedtaget, at Neergaard under finanslovdebatten skulle avertere, at han ville gå i god tid før valget (jfr. s. 294) og at han selv i ministermøde skulle meddele det samme (jfr. s. 292).

- s. 291 Nærmest foregående datering i optegnelsernes margin før „Den 20. Oktober [1917]“: 21/10 1917.
- s. 292 I Sverige var 19/10 1917 dannet en liberal-socialdemokratisk koalitionsregering under ledelse af den liberale Nils Edén.
- s. 292 Nærmeste datering i marginen før: „Et Par Dage før Neergaards Finanslovstale“: 4/11 1917.
- s. 293 Om kaptajn L. C. F. Lützens forhandlinger med tyske officerer se note til s. 117. General Kühnells memorandum fra 1906 er aftrykt i Troels Finks dér nævnte bog s. 245–53. Om akternes aflevering se sst. forordet.
- s. 294 Om Neergaards taler i 1909 jfr. P. M.s Erindringer I, s. 273 ff.
- s. 295 Nærmest foregående datering i optegnelsernes margin før „En Dag i Rigsdagen“: 12/12 1917.
- s. 296 Dato i marginen ud for „Søndag den 16. December [1917]“: 31/12 1917.
- s. 297 Til belysning af P. M.s ytringer ved mødet 16/12 1917 om socialdemokraternes holdning i udenrigspolitiske spørgsmål anføres af en tidligere optegnelse (nærmest foregående datering i marginen: 12/12 1917): „Ved et Møde af nogle af Ministrene (de tilstedeværende af de 10) vistnok den 23. November [1917] fremhævede Scavenius Nødvendigheden af at formane Borgbjerg og Stauning til større Forsigtighed, saaledes at man ikke med Grund kunde beskyldte dem for Tyskvenlighed; vi var alle enige om Nødvendigheden deraf, ogsaa af Hensyn til Forholdene i den indre Politik. Scavenius havde dernæst en Samtale med dem en af de sidste Dage, før han og Zahle rejste til Kristiania [til trekongemødet 28.–30. november 1917]. De erkendte Berettigelsen deraf, men har kun delvis forstaaet at indrette sig derefter.“
- s. 297 I november-december 1917 rettede dagbladet „København“ i en række artikler heftige angreb på Socialdemokratiets ledelse for dens forbindelse med den russiskfødt, tyske socialdemokrat dr. A. Helphand, kaldet Parvus, som havde været bosat i København siden 1915. I de første artikler koncentreredes kritikken om Parvus' formentlige medvirken ved den bolchevikiske revolution i Rusland i november 1917. Senere vendte „København“ sig mod Parvus' økonomiske virksomhed her i

landet og inddrog i denne forbindelse Arbejdernes Fællesorganisations Brændselsforretning A/S. Dette selskab, som stiftedes i juni 1916, havde, især efter at ubådsblokaden vanskeliggjorde transporterne fra England, importeret betydelige mængder brændsel fra Tyskland. Alle-rede 30/8 1917 klagede „Kolding Avis“ over brændselsforretningens urimelige fortjeneste. 13/12 1917 skrev „København“, at Parvus var „fader“ til brændselsforretningens overenskomst med tyske brændsels-eksportører og myndigheder, og konkluderede: „Takket være det store danske Arbejderpartis Ledelse har en fremmed Magt bragt et vigtigt Omraade af det danske Marked og samtidig dansk offentlig Mening for saa vidt den beherskes af Socialdemokratiet under sin direkte Kontrol.“ 14/12 hed det sst., at Socialdemokratiets ledelse „ved Konspiration med tyske Statsmyndigheder og Kapitalister“ havde sikret brændselsforretningen kul og koks til lavere priser, end andre importører opnåede. Det omtaltes, at brændselsforretningens overskud rygtevis anførtes til 15–20 mill. kr. Selskabets regnskab krævedes offentliggjort. 18/12 1917 bragte „Politiken“ et interview med en repræsentant for brændselsforretningen, forbundsformand J. A. Hansen, der bl. a. udtalte: „Der er intet som helst at skjule . . . Der har været en rimelig jævn Fortjeneste“. Over for den offentligt udtalte forundring over, at netop arbejdernes selskab havde kunnet købe så betydelige mængder brændsel hos de private tyske kuleeksportører forklarede J. A. Hansen: „De tyske Socialdemokrater er for Tiden Trumfen blandt de politiske Partier. Og den tyske Fagforeningsbevægelse har stedse staaet i det bedste Forhold til den danske . . . At Danmark har ført en neutral Politik var naturligvis en væsentlig Aarsag til at Sagen lod sig ordne.“ 19/12 bragte „Socialdemokraten“ et detaljeret referat fra en aftenen før afholdt generalforsamling i brændselsforretningen. Angrebene i „København“ o. a. blade afvistes skarpt og det stillede i udsigt, at regnskab efter årsskiftet ville blive fremlagt for „dem som har Krav paa Oplysning“. – Sml. A. F. Lamm: Erindringer og Tanker (1928) s. 234 ff.

- s. 299 Nærmest foregående datering i optegnelsernes margin før „Søndag den 13. [Januar 1918“]: 16/1 1918. Dato i marginen ud for „Mandag den 14. [Januar 1918“]: 25/1 1918.
- s. 300 I marts 1917 havde rigsdagen enstemmigt vedtaget, at den nye grundlov skulle træde i kraft 6/5 1918 (dagen før folketingsvalgperioden udløb) medmindre et andet tidspunkt fastsattes ved ny lov (jfr. s. 211). Dette skete februar 1918, se s. 302.
- s. 300 I linien: „Da han om Onsdagen . . .“ har P. M. over „Klaus Berntsen“ sat ?.
- s. 301 C. Th. Zahles brev til J. C. Christensen 15/1 1918 er trykt i Rigsdagsårbogen 1917–18 s. 24 f. Det konservative Folkepartis svar og Socialdemokratiets udtalelse 18/1 findes sst. s. 25 ff.
- s. 302 Nærmeste datering i marginen forud for det første brudstykke af optegnelser: 27/1 1918; forud for det andet: 11/5 1918. Optegnelsen under denne dato indledes: „I de følgende Maaneder var der saa mange Forstyrrelser, at der ikke var Lejlighed til Optegnelser.“

- s. 303 Forhandlingerne 1916 om chancekredsene omtales s. 155.
- s. 306 K. M. Klausen fremsatte udtalelsen om „den dybe kløft“, som skilte Socialdemokratiet fra alle andre partier, under finanslovdebatten november 1909, jfr. P. M.s Erindringer II s. 41.
- s. 309 Rode talte i folketinget 26/10 1916 om sin tro på et Gimle efter Ragnarok, hvor social-radikale ideer ville præge arbejdet for bedre samfundstilstande. Talen er trykt i hans I Krigens Vendetegn (1921).
- s. 316 Om forhandlingerne 1913 vedr. valgsamarbejde mellem Venstre og de radikale jfr. P. M.s Erindringer II s. 114 f.
- s. 321 Bestræbelserne for at få valgt et kvindeligt radikalt landstingsmedlem i København ved hjælp af Erhvervs partiets stemmer angives i P. M.s optegnelser at være udgået fra frk. Eline Hansen, der førte forhandlinger med fru K. Illum fra Erhvervs partiet.
- s. 322 Nærmest foregående datering i optegnelsernes margin: 26/5 1918.
- s. 326 Nærmest foregående datering i optegnelsernes margin før „Onsdag den 15. Maj [1918“]: 26/5 1918.
- s. 326 Om P. M.s deltagelse i mødet 15/5 se s. 331 og note hertil.
- s. 327 En dansk-islandsk kommission med bl.a. repræsentanter for rigsdagens og altingets partier havde i maj 1908 mod een islandsk stemme til kongen indstillet et udkast til lov om det statsretlige forhold mellem Danmark og Island, der på flere punkter gav Island en selvstændigere stilling i riget. I februar 1909 forelagdes forslaget i rigsdagen og i altinget. Imidlertid havde selvstyrepartiet vundet flertal i altinget, og ministeren for Island Hannes Hafstein trådte tilbage. Over for konsejlspræsident Neergaard fremsatte repræsentanter for altingsflertallet krav om ændringer i lovudkastet, således at forbindelsen mellem Danmark og Island fik karakter af en ren personalunion. Neergaard afviste kravene, og forhandlingerne afbrødes da. Jfr. iøvrigt Den danske Rigsdags Historie VI (1953) s. 340.
- s. 327 Dato i marginen omtrent ud for „Klaus Berntsen gjorde nogle Bemærkninger“: 27/5 1918.
- s. 328 Nærmest foregående datering i optegnelsernes margin: 2/7 1918.
- s. 328 Om „Muusaffæren“ se P. M.s Erindringer II s. 91–94.
- s. 329 Edvard Brandes havde i 1913 modsat sig, at Heilbuth blev minister, med den begrundelse, at der ikke burde være mere end een jøde i ministeriet. Jfr. P. M.s Erindringer II s. 126.
- s. 330 I den dansk-islandske forbundslov 1918, som blev resultatet af kommissionsforhandlingerne i Reykjavik, anerkendtes Island som en suveræn stat forbundet med Danmark ved fælles konge og den i loven indeholdte overenskomst, ifølge hvilken udenrigsvæsenet og indtil videre fiskeriinspektionen skulle varetages af Danmark. Efter 1940 skulle hvert land kunne forlange forhandlinger om overenskomstens revision optaget. Om forhandlingerne og forbundsloven jfr. iøvrigt Den danske Rigsdags Historie VI (1953) s. 346–64.
- s. 331 Om P. M.s deltagelse i mødet med partirepræsentanterne 15/5 1918 hedder det i optegnelserne: „Naar jeg var med, var det fordi vi var ble-

vet enige om, at det var rigtigst, at Scavenius over for Formændene gav Besked om Spionageaffæren; Scavenius havde været noget imod dette, og Rode og jeg afgjort for.“

- s. 334 Nærmest foregående datering i optegnelsernes margin: 20/9 1918.
- s. 335 Nærmeste datering i marginen forud for: „For at samle det lidt“: 21/9 1918.
- s. 336 Dato i marginen ud for: „Samme Dag [den 4. September 1918] talte jeg med Zahle“: 28/9 1918.
- s. 337 I optegnelserne findes følgende referat af et ministermøde 24/9 1918 (nærmest foregående datering i marginen 29/9 1918): „Om Eftermiddagen havde vi Møde i Ministeriet om Sikringsstyrken. Alle var her enige om at tage Indskrænkningen, saaledes som Forslaget nu var formet; ogsaa Stauning sluttede sig udtrykkelig dertil; han gjorde en Bemærkning om, om det ikke var nok at „meddele“ det i Finansudvalgene uden at begære Partiernes Udtalelse derom; jeg svarede, at jeg ansaa det for nødvendigt, at Partierne underrettedes gennem Finansudvalgene, men at det godt kunde have Karakter af en „Meddelelse“, saaledes at jeg intet Svar forlangte.“
- s. 337 Nærmest foregående datering i optegnelsernes margin: 2/7 1918.
- s. 338 Nærmest foregående datering i optegnelsernes margin før „Rode udviklede“: 29/9 1918.
- s. 339 Dato i marginen ud for „Onsdag og Torsdag [den 25. og 26. September 1918] forhandlede Zahle“: 3/10 1918.
- s. 341 Dato i marginen ud for „Fredag den 27. [September 1918]“: 4/10 1918.
- s. 342 Folketinget havde 26/9 1918 vedtaget en ny forretningsorden, der gav formanden ret til at deltage i afstemninger.
- s. 342 Dato i marginen ud for „Jeg fulgtes hjem med Zahle“: 7/10 1918.
- s. 343 Om de vanskelige forhold m. h. t. smørret se Einar Cohn: Danmark under den store Krig (1928) s. 134 ff. Jfr. også ovenfor s. 291 med note.
- s. 348 Dato i marginen ud for „Om Søndagen [den 29. September 1918]“: 11/10 1918.
- s. 350 Grev Hertling trådte 29/9 1918 tilbage som tysk rigskansler og efterfulgtes 3/10 af prins Max af Baden. Bulgarien sluttede 29/9 våbenstilstand med ententemagterne.
- s. 352 Nærmest foregående datering i optegnelsernes margin før „Kl. 4 havde jeg en Samtale“: 18/10 1918.
- s. 353 Nærmest foregående datering i optegnelsernes margin før „Ulrich var meget optaget af“: 6/11 1918. Dato i marginen ud for „Onsdag den 6. [November 1918] om Aftenen“: 14/11 1918.
- s. 355 Dato i marginen ud for „Om Fredagen den 8. November [1918] da jeg sad“: 20/11 1918.

Tidstavle over begivenheder omtalt i bind III

Danmark		Udlandet	
1914	5. okt. Rigsdagen åbner dec. Kongemøde i Malmö	1914	10. okt. Antwerpens fald
1915	febr.-april Grundlovsforhandlinger 7. maj Folketingsvalg 22. maj Landstingsvalg 5. juni Grundloven stadfæstes 19. juni Islands forfatning 19. aug. E 13 beskydes dec. Det konserv. folkeparti	1915	april Gallipolifelttoget begynder maj Italien i krig okt. Bulgarien i krig
1916	20. marts Hage minister 11. april Retsplejeloven 28. april Povlsen minister 9. maj HRdom i Arboe R.sagen 4. aug. Konvention om Vestindien 30. sept. Politisk borgfred Kontrolministrene udnævnes 14. dec. Folkeafstemn. om Vestindien	1916	aug. Rumænien i krig dec. Lloyd George premierminister Wilson's fredsaktion
1917	1. febr. Uindskrænket ubådskrig 25. juni Frikonservativ gruppe dannes aug. General Gørtz afskediges nov. Kongemøde i Kristiania	1917	1. febr. Uindskrænket ubådskrig marts Russisk revolution Min. Swartz i Sverige april U.S.A. i krig okt. Min. Edén i Sverige nov. Russisk revolution
1918	18. jan. Rottbøll og J. C. Christensen afgår 22. april Folketingsvalg 11. maj Landstingsvalg juli Delegationsforhdl. i Island	1918	jan. Finlands selvstændighed febr.-marts Fred i Brest-Litowsk 29. sept. Bulgariens våbenstilstand 2. nov. Østrig-Ungarns våbenstilstand 11. nov. Tysklands våbenstilstand

Personregister til bind III

Registret omfatter kun teksten, ikke noterne. Stillingsangivelser gælder normalt kun tiden 1914–18. Biografiske oplysninger må bl. a. søges i Dansk biografisk Leksikon, Kraks Blaa Bog og V. Elberling: Rigsdagens Medlemmer gennem 100 Aar (1949).

- Abrahams, F. J. H. S., officer. 355.
Abrahamsen, Albert, folketingsmand (kons.). 45, 115 f, 120.
Adelswård, A. Th., svensk politiker. 100.
Ahlefeldt-Laurvig, William, greve, udenrigsminister 1908-09 og 1910-13. 151, 271.
Alexandra, dansk prinsesse, dronning af England. 78.
Alexandrine, dansk dronning. 33, 270.
Amdrup, Richard, kommunelærer. 320.
Andersen, C. C., landstingsmand (soc.), formand for Socialdemokratiet i landstinget. 141 ff, 146 f, 158, 160, 320, 326.
Andersen, H. N., direktør i Ø.K. 42 f, 62, 108 f, 133 f, 142, 192, 194, 222, 224, 284, 325, 328.
Andersen, J. E., proprietær. 57.
Andersen, Jens, folketingsmand (rad.). 27, 49 f, 53, 79, 164.
Andersen, P. O. A., departementschef i finansministeriet. 334, 336.
Andreasen, H. J., boelsmand, sognerådsformand. 311.
Andreasen, Niels, folketingsmand (soc.). 118, 303.
Arboe Rasmussen, N. P., præst. 128, 132-138, 176.
Arnórsson, E., professor, islandsk minister. 72 ff.
Arenholt, Julie, fabriksinspektør. 320.
Arup, Erik, departementschef og statsrådssekretær 1914-16, professor i historie. 321, 328 ff.
Aubeck, Fr., redaktør af Venstrebladet for det sydlige Jylland. 51, 55, 167.
Axel, dansk prins. 135.
Bapst, E., fransk gesandt i København. 62, 189, 233, 238, 242-245.
Beier (?), sønderjyde. 113.
Bentzon, Viggo, juridisk professor. 199.
Benzon, Alfred, apoteker, fabrikjejer. 64?
Berg, Christen, politiker. 56.
Berg, Sigurd, folketingsmand (venstre), blodudgiver. 111, 198, 345.
Berlin, Knud, juridisk professor. 287.
Bernild, Holger, redaktør af Nordsjællands Venstreblad. 201.
Berntsen, Klaus, folketingsmand (venstre). 16 f, 20, 45, 47, 51-54, 56 f, 67, 81, 117 f, 124, 153 f, 163, 169, 208 ff, 249, 300, 326 f, 330.
Berthelsen, Palle, generalstabschef 1912-17. 11, 16, 18, 23 ff, 27, 84 f, 94 f, 223, 258, 262-268, 332 f, 337.
Berthelsen, S., socialpolitiker, forfatter. 137.
v. Bethmann-Hollweg, Th., tysk rigskansler 1909-17. 41 f, 49, 187, 193.
Bjørnson, Bjørn, norsk teatermand. 109, 112.
Bjørnsson, Sveinn, islandsk politiker. 73.
Bojsen, Peter, landstingsmand (venstre). 57.
Borgbjerg, F. J., folketingsmand (soc.) redaktør af Socialdemokraten. 15, 45, 47 f, 50, 52, 57, 111, 118, 138 f, 145, 147, 150, 155, 158, 160, 200 ff, 208 f, 231, 237, 239, 248, 296 f, 303, 306, 320, 328, 332, 341, 350.
Brandes, Edvard, landstingsmand (rad.), finansminister 1913-20. 7, 9, 11-15, 19, 21, 23-28, 31 ff, 37, 40 ff, 44-49, 51-54, 56, 58, 60-68, 71 ff, 75, 77, 82 f, 92, 95, 97, 101 f, 107 ff, 113, 116 f, 119, 125 f, 128-133, 137-151, 153-157, 160-164,

- 166-172, 174, 176, 179, 181, 193, 195 f, 198 f, 201, 204 f, 207 ff, 212 ff, 216 ff, 220 ff, 224 f, 228 f, 233, 240 f, 243, 247-251, 258 f, 265, 268, 273, 281, 283, 285 f, 291, 293, 296 f, 300 f, 305, 317, 320, 324 ff, 328 f, 333, 336-342, 344 f, 347-350.
- Brandes, Elise f. Rustad, g. m. Edvard Brandes. 128 f, 340.
- Branting, Hjalmar, svensk politiker. 100, 233, 238.
- Bredsdorff, Thomas, højskoleforstander. 64.
- Breitscheid, Rudolf, tysk politiker. 113 f.
- v. Brockdorff-Rantzau, Ulrich, tysk gesandt i København. 8 ff, 12, 24, 40-43, 49, 109, 113, 116, 152, 190-194, 196, 202, 224, 283 f, 331.
- Brown, P. de Nully (jun.), grosserer. 134.
- Brun, Constantin, dansk gesandt i Washington. 10 f, 75, 80, 140 f, 143.
- Bruun, Georg, skolemand. 350.
- Bryan, William Jennings, amerikansk udenrigsminister 1913-15. 140.
- v. Buxhöveden, C., russisk gesandt i København. 62, 213, 238.
- Bülow, Frits, højesteretssagfører. 328 f.
- Cambon, Jules, fransk gesandt i Berlin. 24.
- Castberg, Johan, norsk politiker. 280.
- Castenschiold, Holten, officer. 144.
- Castenskiold, H. Grevenkop-, dansk gesandt i London. 287 f.
- Castonier, Edgar, officer. 332.
- Cavling, Henrik, redaktør af Politiken. 10, 102, 110, 141, 201, 295 f.
- Christensen, H. E., officer. 18, 21, 30.
- Christensen, J. C., folketingsmand (venstre), kontrolminister okt. 1916-jan. 1918. 8, 13-17, 26, 30, 37 f, 45-48, 50-53, 60-66, 68 f, 90, 94, 97, 111 f, 117 ff, 125, 137, 141-148, 150 f, 153, 157, 159, 162-172, 174-179, 181-185, 188-196, 199-205, 207 ff, 211, 214 ff, 218 ff, 226-236, 238 ff, 242-246, 248 ff, 255, 258, 260 f, 263 f, 266, 269-273, 277, 285 f, 291-294, 296-302, 306, 308-313, 324, 326-330, 333, 338, 344 f.
- Christensen, N. C., folketingsmand (soc.). 79.
- Christensen, Poul, folketingsmand (rad.). 8, 49, 65, 79, 133, 155 f, 168, 321.
- Christmas, Walter, søofficer, forfatter. 152?
- Christmas Møller, J., konservativ politiker. 287.
- Churchill, Winston, engelsk politiker, marineminister 1911-15, ammunitionsminister 1917-19. 42.
- Clan, Julius, departementschef i udenrigsministeriet. 37 f, 195.
- Clausen, H. V., historiker. 42.
- Coates, A. G., engelsk konsul på Færøerne. 287 f.
- Cold, Chr., direktør i DFDS. 194.
- Cold, F., søofficer, medlem af kongens adjutantstab. 25.
- Conger, amerikansk journalist. 243.
- la Cour, Christian, landstingsmand (kons.). 92 f.
- Dagmar (Maria Feodorovna), dansk prinsesse, russisk kejserinde. 42, 78.
- Dahl, Kristian, medarbejder ved Politiken, formand for Journalistforbundet. 134 f.
- Dalsgaard, J. P., landstingsmand (venstre). 93, 169, 195.
- Damkier, Ivan, cand. jur. 309 f, 322.
- Delbrück, Hans, tysk historiker og politiker. 176.
- Deuntzer, J. H., landstingsmand (rad.). 155, 321.
- Dix, C. G., engelsk marineattaché i København. 280 ff.
- Dreyer, Morten, udgiver af Fyens Stiftstidende. 198.
- Dunne, E. O., engelsk diplomat. 195.
- Egan, Maurice F., amerikansk gesandt i København. 141, 242-245.
- Eggerz, Sigurdur, islandsk minister. 70 ff.
- Ellinger, H. O. G., folketingsmand (kons.). 45 ff, 50 ff, 63, 68, 90, 112, 115 f, 120, 124, 127, 142 f, 145 ff, 149, 154.
- Elmholt, P. V., redaktør af Fyens Venstreblad. 165.
- Evers, Anton, chef for flådens overkommando 1918-23. 332, 352.

- Fenger, H. M., provst. 102.
- v. Fischer-Lossainen, G. S. R., tysk marineattaché, bosat i Stockholm. 188 ?, 283.
- Fisher, John A., engelsk admiral og 1. admiralitetslord. 42.
- Fog-Petersen, Gunnar, folketingsmand (rad.), redaktør af Aalborg Venstreblad. 49, 164, 167, 277, 323, 342.
- Fog-Petersen, Johannes, folketingsmand (rad.), redaktør af Lolland-Falsters Venstreblad. 27, 341.
- Forchhammer, Henni, formand for Danske Kvinders Nationalraad. 59.
- Foss, Alexander, ingeniør, folketingsmand 1915-18, landstingsmand 1918-20. (kons.). 20 f, 124, 145, 159, 173, 220, 222 ff, 242, 246, 255, 313.
- Fraenkel, Arnold, folketingsmand (kons.). 90 f.
- Frederik VI, dansk konge 1808-39. 205.
- Frederik, dansk kronprins. 215.
- Frederiksen, forretningsmand. 76.
- Frederiksen, Niels, folketingsmand (rad.). 49, 65, 156, 177, 339.
- Friis, M. P., overformynder. 97.
- Friis, Aage, professor i historie. 41, 100, 176.
- Friis-Skotte, J., kommunalpolitiker, folketingsmand fra 1918 (soc.). 252.
- Frijs, Mogens Krag-Juel-Vind-, lensgreve, landstingsmand (frikons.). 21 f, 25, 27, 46 ff, 52 f, 57, 60-64, 67, 69, 86, 108, 112 f, 124, 139, 144, 146 f, 151, 159 f, 162-165, 168 f, 171, 213, 224 f, 239 ff, 255 f, 258 f, 271 f, 289, 346.
- Gad, N. A., birkedommer. 355.
- Georg, prins af Grækenland og Danmark. 9.
- Georg V, engelsk konge 1910-36. 78, 284.
- Glückstadt, Emil, bankdirektør. 35 f, 134, 142.
- Godskesen, M., landstingsmand (kons.). 21, 168.
- Gram, R. S., højesteretsassessor. 199.
- Grenkop-Castenskiöld. Se Castenskiöld.
- Grey, Edward, engelsk udenrigsminister 1905-16. 43, 74.
- Grønberg, A. T., folketingsmand (rad.). 148.
- Gudmundsson, V., professor, islandsk politiker. 73.
- Gurney, Hugh, 1. legationssekretær ved det engelske gesandtskab i København. 281?
- Gustav V, svensk konge 1907-50. 32-35, 78, 192, 281 f, 286.
- Gørtz, J. V., kommanderende general 1909-17. 9, 11, 13, 15 f, 18 ff, 22-26, 76, 79-85, 94 f, 97 ff, 175, 183 f, 215-219, 221, 223, 254-260, 262-266, 268 f.
- Hafstein, Hannes, islandsk minister. 69 f, 72.
- Hage, Alfred, landstingsmand (kons.). 48.
- Hage, Christopher, formand for den overordentlige kommission 1914-16, vikarierende finansminister 20/3-28/4 1916, handelsminister 28/4 1916-1920. 128 ff, 132, 150 f, 153 f, 156, 170, 191, 202, 213, 296, 317, 328 ff, 336, 347.
- Hagemann, G. A., ingeniør, industrimand. 140 f.
- Hald, Jørgen, landstingsmand (rad.), formand for Det radikale Venstres landsforbund 1905-16. 49.
- Hamilton, Hugo, svensk politiker. 100.
- Hammar skjöld, Hjalmar, svensk politiker, statsminister 1914 - marts 1917. 32 ff, 161 f.
- Hammerich, H. A., folketingsmand (kons.). 16, 45, 57, 81.
- Hannesson, G., professor, islandsk politiker. 73.
- Hannover, H. I., professor, direktør for Polyteknisk Lærestalt. 134 f.
- Hansen, Eline. 321.
- Hansen, H. P., folketingsmand (soc.). 155, 303.
- Hansen, I. A., landstingsmand (venstre). 169, 309,
- Hansen, J. A., redaktør af Roskilde Dagblad. 119.
- Hansen, P. E., folketingsmand (i valggruppe med rad. 1913-17, siden rad.). 49, 148.
- Hansen, Rasmus, folketingsmand (i valggruppe med rad.). 27, 79, 148, 214.
- Hansen(-Nørremølle), H. P., sønder-

- jysk politiker. 41, 100, 113 f, 176, 187, 296.
- Harald, dansk prins. 98, 107.
- Hassing Jørgensen, J., direktør for Revisionsbanken 1903-13, trafikminister 1913-20, handelsminister 1913-16. 14, 51, 66, 101, 126, 128, 132, 153, 166 f, 172, 225, 247, 296, 322, 329, 342, 345.
- Hauge, C. N., folketingsmand (soc.). 161.
- Haugner, C. C., redaktør af Nakskov Tidende. 105.
- Hedegaard, Anders, gårdejer. 321.
- Heilbuth, H., grosserer. 64, 77, 107 f, 129, 261, 299, 329.
- Henningsen, H. C., folketingsmand (rad.). 342.
- v. Hertling, Georg, tysk rigskansler. 350.
- Helweg-Larsen, Christian, guvernør i Dansk Vestindien 1912-16. 140 f.
- Hey, Frederik, landstingsmand (frikons.). 48, 64, 94, 127, 130, 147, 159-163, 165, 169, 221, 237, 240, 250, 259.
- Hildebrand, Karl, svensk politiker. 100, 279.
- Hjort, Niels, skolebestyrer. 42.
- Holm, C. F., officer, generalinspektør for artilleriet. 13, 181.
- Holstein (-Holsteinborg), C. C., lensgreve, landstingsmand (højre) 1910-14. 82 f.
- Holten-Nielsen, Einar, officer. 175.
- Hopwood, Francis, engelsk admiralitetslord. 195.
- Hvidberg, N. T., landstingsmand (kons.). 38.
- Høffding, Harald, professor i filosofi. 42, 145.
- Hørup, Viggo, journalist, politiker. 56.
- Haakon VII, norsk konge 1905-57. 32 ff, 282.
- Ibsen, P. W., officer. 222.
- Ihlen, Nils, norsk udenrigsminister. 32, 34, 225, 280 ff.
- Illum, K., g. m. grosserer A. C. Illum. 321?
- Jackson, Hamilton, negerfører. 140.
- Jacobsen, J. C., professor i teologi. 138.
- Jacobsen, Poul, redaktør af Vort Land. 105, 135.
- Jensen, Hans, redaktør af Sorø Amtstidende. 106.
- Jensen, Harald, landstingsmand (soc.). 47, 91, 278, 289, 304.
- Jensen, Jens, borgmester i København (soc.). 199 f.
- Jensen, N. P., officer. 180, 217 f.
- Jensen-Sønderup, J., folketingsmand (venstre). 323.
- Jenssen-Tusch, H., officer, redaktør. 134.
- Jessen, L., folketingsmand (soc.). 150.
- Johansen, Oskar, overretssagfører, formand for A/S Politiken. 10, 102, 109 f, 129, 138, 155, 169, 258, 296, 320, 343, 348.
- Jöhnke, Vilhelm, kommandør, direktør for marineministeriet. 12, 38, 97, 134 f, 188, 280-283, 352-355.
- Jørgensen, R. V., redaktionssekretær ved Politiken. 320.
- Kaper, Ernst, skolemand, borgmester i København. 252.
- Karstensen, Asger, redaktør af Frederiksborg Amtstidende, folketingsmand (kons.) 1918-20. 161, 264.
- v. Kauffmann, Axel, oberst, chef for kongens adjutantstab. 94, 264, 266, 268.
- Keiser-Nielsen, S., præst, folketingsmand (rad.), kultusminister 1913-16, undervisningsminister 1916-20. 102, 117, 128, 131 ff, 136 f, 202, 252, 279, 291, 293, 321, 347, 350.
- Kirkeby, Anker, journalist. 110.
- Klausen, K. M., folketingsmand (soc.). 13, 17, 79, 180, 306, 325, 338-343, 348 ff.
- Kloppenborg-Skrumsager, H. D., sønderjysk politiker. 114.
- Knudsen, Gunnar, norsk førsteminister. 280.
- Knudsen, P., folketingsmand (soc.). 327.
- Knuth, Christopher, greve, landstingsmand (kons.). 92, 107.
- Kofoed-Hansen, Otto J. M., chef for flådens overkommando 1914-18. 9, 12, 24, 74, 96-99, 221, 223, 332.
- Konow, Wollert, norsk politiker. 280.
- Koppel, Vald., journalist ved Politiken. 138.

- Kraft, Ole Bjørn, konservativ politiker. 287.
- Krag, O., landstingsmand (venstre). 159 f.
- Krag, Otto, dansk gesandt i Kristiania. 281.
- Krieger, A., kabinetssekretær. 25, 27, 54, 61, 64, 71 f, 94, 133, 136, 220 f, 237, 268, 286, 293.
- Kristensen, Kamilla, kommunelærerinde. 321.
- Kristensen, N. Kr., landstingsmand (venstre). 176.
- Kristian VIII, dansk konge 1839-48. 77.
- Kristian IX, dansk konge 1863-1906. 271.
- Kristian X, dansk konge 1912-47. 9, 11-15, 18 f, 23-27, 32 f, 35, 42 f, 54, 58, 63 f, 69-74, 77-80, 83, 94, 97 ff, 102, 108 f, 113, 116 f, 120, 125, 130-133, 135-138, 142 ff, 146-153, 157 f, 160, 162, 171-176, 182, 185, 189, 191 f, 215 f, 220 f, 225, 234, 237-240, 261-271, 273-276, 281-287, 291, 293, 297 ff, 301, 313, 324-327, 329, 332-337, 345, 354.
- Kristiansen, Holger, redaktør af Langelands Folkeblad, folketingsmand (rad.). 310.
- Kühnel, Arnold, chef for generalstaben 1903-05. 293.
- Lange, Chr. L., norsk historiker, generalsekretær i den interparlamentariske union. 99 f, 277 ff.
- Lange, Jakob E., botaniker, højskoleforstander. 137, 305.
- Lansing, Robert, amerikansk udenrigsminister. 141.
- Larsen, Anders, købmand. 304, 321.
- Larsen, Eduard, folketingsmand (rad.). 49, 101 f.
- Larsen, Mads, folketingsmand (rad.). 8, 27, 49, 79, 133, 156, 163, 206, 304.
- Lassen, Julius, juridisk professor. 102.
- Lassen, Marie, f. Balle, bladudgiver, enke efter Vilhelm Lassen. 178, 195, 272, 298, 308 ff, 322.
- Leerbeck, A., landstingsmand (rad.). 155, 320 f.
- Lembcke, Immanuel, officer. 354 f.
- Lerche, Flemming, greve, dansk chargé d'affaires i Wien. 151, 157.
- Lindbæk, Johs., historiker. 110.
- Lindman, Arvid, svensk udenrigsminister marts-oktober 1917. 225.
- Lloyd George, David, engelsk premierminister 1916-22. 188.
- Louise, enkedronning. 179.
- Lowther, H. C., engelsk gesandt i København 1913-23/8 1916. 36, 62, 74.
- Lucius v. Stodten, H. E. F., tysk gesandt i Stockholm. 225.
- v. Ludendorff, Erich, tysk general. 187.
- Ludwigs, Christian, biskop. 137.
- Lütken, Gertrud, f. Thürmer, g. m. L. C. Lütken. 270.
- Lütken, L. C., officer. 15, 117, 119, 263, 270 f, 292 f, 295.
- Mackeprang, M., historiker, museumsmand. 113 f.
- Madsen, Carl, redaktør af Langelands Socialdemokrat. 298, 309 f.
- Madsen-Mygdal, Th., forstander. 103, 201, 345.
- Magnusson, Jón, islandsk minister. 285 ff.
- Marott, Emil, folketingsmand (soc.). 155, 306.
- Martensen, H. L., biskop. 145.
- Melsted, Bogi, forfatter, islandsk politiker. 73.
- Merwin, Robert L., amerikansk konsularagent på St. Croix. 141 ?
- Mitens, Edward se Mortensen.
- Moltesen, L., folketingsmand (venstre). 119, 124.
- Moltke, Carl, greve, dansk gesandt i Berlin. 39, 97, 108, 110 ff, 114, 196, 270, 293.
- Mortensen, Edward, færøsk folketingsmand 1915-18 (i valggruppe med rad.). 1923 navneforandr. til Mitens. 55, 288 f.
- Munch, Elna, f. Sarauw, g. m. P. Munch. 210, 252, 317, 322.
- Muus, Niels, læge. 328.
- Møller, H. L., folketingsmand (kons.). 42.
- Møller, P. F., officer. 262.

- Naumann, Fridrich, tysk politiker. 176.
- v. Neergaard, A. M. O. B., adjutant hos den tyske marineattaché, bosat i København. 188?, 281.
- Neergaard, Niels, folketingsmand (venstre). 8, 10, 45-48, 50-53, 56, 66 ff, 79, 84 f, 93, 99, 117 f, 148, 150, 157, 172 f, 180, 182 ff, 217, 219, 229, 250, 264, 278, 292-295, 308 ff, 313, 326 f, 330, 345 f, 353.
- Neergaard, Wenzel, folketingsmand (frikons.). 55, 146, 159, 174, 179, 238, 240.
- Neiendam, Michael, teolog. 113.
- Nikolaj II, russisk zar 1894-1917. 42 f, 78, 192.
- Nikolaj, russisk storfyrste. 192.
- Nielsen, Elias, medarbejder ved Vestres pressebureau. 195.
- Nielsen, Ferd., folketingsmand (rad.). 341.
- Nielsen, Hans, folketingsmand (Skive) (i valggruppe med rad., senere rad.). 16, 49, 306.
- Nielsen, Hans, folketingsmand (soc.). 110, 236 ff.
- Nielsen, P. Th., folketingsmand (venstre). 103.
- Nielsen, Vilhelm, direktør, medlem af Politikens bestyrelse. 102.
- Nordby, J. P., landstingsmand (kons.) 48.
- Nordentoft, Johs., præst, redaktør af Hovedstaden. 105, 135.
- Nøhr, A. H., folketingsmand (rad.). 49, 351.
- Nørgaard, Fred., folketingsmand (Nørresundby) (venstre). 169.
- Nørgaard, Poul, landstingsmand (venstre). 169, 199.
- Nørresø, Martin, chef for hærens tekniske korps, generaltøjmester. 76, 80 ff, 84, 274, 355.
- Olsen, Frejlif, redaktør af Ekstrabladet. 110, 138.
- Olsen, Sigvald, folketingsmand (soc.). 145, 147, 158, 306, 320, 324 f, 333.
- Ostenfeld, Harald, biskop. 137.
- Paget, R., engelsk gesandt i København 23/8 1916-1919. 189, 192, 195, 198, 233, 238, 242-45, 284.
- Palmstierna, Erik, svensk politiker. 100, 278.
- Patursson, Jóannes, færøsk politiker. 287.
- Payne, Chr. H., amerikansk konsul på St. Thomas. 141?
- Pedersen, Hulda, kommunelærerinde. 304.
- Pedersen, Jørgen, landstingsmand, formand for Venstre i landstinget. 44, 46 f, 50 ff, 84 f, 91-94, 106 f, 118 ff, 141, 143, 146-151, 157, 159, 195, 250, 289, 326, 346.
- Pedersen, Kristjan, folketingsmand (rad.), landbrugsminister 1913-20. 128, 132, 291, 299, 321.
- Pedersen(-Annisse), L., folketingsmand (rad.). 49, 321.
- Pedersen(-Killerup), P., folketingsmand (rad.). 79.
- Pedersen-Nyskov, N., folketingsmand (venstre), formand for folketinget 1913-22. 54, 59, 86, 91, 158, 199 f, 325, 342, 350 f.
- Petersen, Holger, landstingsmand (kons.). 93, 109, 142.
- Petersen, J. C., højesteretsassessor. 199.
- Petersen, Niels, folketingsmand (rad.), formand for Dansk Fredsforening 1910-29. 27, 129, 148, 156, 164, 278 f.
- Philipsen, Gustav, forlægger. 128.
- Pinstrup, P. P., folketingsmand (venstre). 119.
- Piper, Emil, landstingsmand, formand for de konservative i landstinget. 46 f, 51 f, 91 f, 115 ff, 125, 142 f, 145 ff, 154, 161 f, 166, 169, 195, 224 f, 237, 241 f, 255 f, 275, 286, 289, 300 ff, 326.
- Poulsen, Svenn, redaktør af Berlingske Tidende. 198.
- Povlsen, Thorvald, præst, folketingsmand, formand for den radikale folketingsgruppe 1913-16, kirkeminister 1916-20. 8, 26, 45, 47 f, 52 f, 57, 66 ff, 79, 102, 117 f, 128, 130-134, 136 ff, 141, 143, 146 f, 154, 166, 171 f, 176 f, 202, 243, 245, 307, 322, 329, 348 f.
- Prévost, Roger, fransk militærattaché i København. 219 f, 233, 264.
- Raben-Levetzau, Frederik, lensgreve, udenrigsminister 1905-08. 151, 271.

- Rambusch, Edvard, officer, landstingsmand (kons.). 90.
- Rambusch, F. H. J., direktør. 274.
- Rambusch, Johanne, formand for Landsforbundet for Kvinders Valgret 1907-15. 155, 321.
- Rantzau, se Brockdorff-Rantzau.
- Rask, Rasmus, sprogforsker. 279.
- Rasmussen, Poul, landstingsmand (højre). 44 f, 50 ff, 115 f, 120, 161 f, 278.
- Rasmussen, Emil, folketingsmand (rad.). 304.
- Rasmussen, Hans, redaktør af Skandeborg Socialdemokrat. 307.
- Rasmussen, Laust, folketingsmand (soc.). 28, 79 f, 182 f, 217, 294, 303.
- Rasmussen, N., landstingsmand (kons.). 92.
- Rasmussen, N. H., gymnastikdirektør. 331.
- Rasmussen (-Hvolbæk), Rasmus, folketingsmand (rad.). 126, 156.
- Rasmussen, Vilhelm, folketingsmand (soc.). 145.
- Reinhardt, Max, tysk teaterdirektør. 112, 223.
- de Richelieu, A., admiral, forretningsmand. 63, 108.
- Rode, Ove, folketingsmand (rad.), indenrigsminister 1913-20. 9, 11 f, 14, 16, 23, 28, 31, 33, 36 f, 40 ff, 44-55, 61 ff, 65-68, 71 ff, 75, 77, 82, 84, 95, 97, 101-104, 109 ff, 113, 116-119, 124 ff, 128-133, 136-139, 141, 143, 146 f, 149-156, 158-162, 164-172, 177-181, 184 f, 189, 192 ff, 198 f, 201-211, 213 f, 217 f, 221 ff, 225, 227-230, 235-240, 243, 245, 248 f, 251, 255, 258-262, 264, 268, 270, 281, 283, 286, 289, 291 f, 294 ff, 299 ff, 303 f, 306 f, 309, 313 ff, 318, 320-323, 325, 328 f, 336-350, 355.
- Rottbøll, Chr., landstingsmand (frikons.). kontrolminister okt. 1916 - jan. 1918. 46, 48, 84, 93, 152, 168, 171, 174-185, 188-191, 195, 199, 202, 204 f, 207 f, 210 f, 213-216, 218-221, 224-229, 231-242, 244 f, 249 f, 255, 257-261, 264, 271-274, 286, 291 f, 296 f, 299-302.
- Rytter, Svenning, amtmænd på Færøerne 1911-18. 287 ff.
- Rørdam, Holger, folketingsmand (rad.). 49, 67, 117, 148, 296, 321.
- Samuelson, Andreas, færøsk folketingsmand 1913-15, 1918-39, landstingsmand 1917-18 (i valggruppe med Venstre). 289.
- Sassonof, S. D., russisk udenrigsminister. 62.
- Scavenius, Emma, f. Hansen, g. m. Erik Scavenius. 107.
- Scavenius, Erik, udenrigsminister 1909-10, 1913-20, landstingsmand 1918-20. 9-12, 28, 31-43, 48 f, 58, 61-68, 71, 75, 81-84, 86, 91, 94 f, 97, 105-113, 116, 118 ff, 123 f, 128, 133, 135 f, 138 f, 141-146, 148-154, 157-162, 164 ff, 170, 173-177, 182, 188-200, 202 f, 208, 213, 215-218, 220-225, 232-238, 242-247, 255, 264 ff, 268, 276, 281-286, 288, 293, 295 ff, 299, 301, 306, 313, 318, 321 f, 326, 328-333, 335-340, 342, 344, 346 f, 349 f, 353, 355.
- Schmidt, Aage, redaktør. 134.
- Schovelin, Julius, folketingsmand 1910-18, landstingsmand 1918-32 (kons.). 68, 166 f, 242.
- Schrøder, Frits, departementschef i justitsministeriet. 199, 203, 353, 355.
- Slebsager, M. N., folketingsmand (venstre). 46, 118, 310.
- Slengerik, Carl, folketingsmand (rad.). formand for den rad. folketingsgruppe 1916-20. 8, 14 f, 26 ff, 45, 47-51, 53, 79, 132 f, 145, 147, 149, 155, 163 ff, 168, 183, 205 f, 213, 217, 219 f, 254, 257, 294, 296, 303, 324 ff, 333 f, 341, 351.
- Sonne, Chr., landstingsmand (frikons.). 48, 147, 173, 179, 195, 240.
- Stang, Fr., professor, norsk politiker. 279.
- Starcke, C. N., folketingsmand (venstre). 145.
- Stauning, Anna, f. Jensen, g. m. Th. Stauning. 237.
- Stauning, Th., folketingsmand (soc.), formand for Socialdemokratiet fra 1910, minister u. p. okt. 1916-april 1920. 47, 54 f, 66, 79, 104, 110, 114, 118, 155, 158, 160 f, 163, 168, 171 f,

- 177, 181, 183 ff, 188 f, 194, 199 f, 202-205, 207-211, 215 ff, 220, 224, 226-229, 231-240, 242-245, 248 ff, 252, 255, 260, 264, 270 f, 279, 285, 291 f, 296 f, 299-304, 306 f, 320, 322, 326 ff, 331 f, 336-341, 344, 348 ff.
- Stein, J., højesteretssagfører. 134.
- Suchomlinow, W. A., russisk krigsminister 1909-15. 274.
- Swartz, Carl, svensk statsminister marts-oktober 1917. 225.
- Sørensen, C. J. G., administrator for sukkerplantagen La Grange, St. Croix. 140.
- Sørensen, C. Th., officer. 93.
- Sørensen, Sophus, biskop. 176.
- Theilmann, Jens, landstingsmand (frikons.). 147, 240.
- Thomsen, Anders, landstingsmand (venstre), formand for landstinget 1914-20. 54, 86, 90, 93.
- Thygesen, Hans Christian, sorenskriver på Færøerne. 289.
- Thyra, dansk prinsesse, hertuginde af Cumberland. 78.
- Toepffer, Hellmuth, tysk handelsattaché i København. 194.
- Tovborg Jensen, Kristen, formand for Det radikale Venstres landsforbund 1916-20. 299, 304, 307.
- Trier, Herman, landstingsmand (rad.), formand for den rad. gruppe i landstinget. 92, 141, 143, 146 f, 155, 163, 289 f, 321, 326.
- Trolle, Eric, svensk diplomat, landshøvding. 32 f, 35.
- Tuxen, August, kommanderende general 1917-18. 222 f, 261-269, 271, 274, 332.
- Ulrich, N. B., officer, direktør for krigsministeriet. 16, 23 ff, 76, 80, 83, 85, 95, 223, 258, 262-265, 267 ff, 332 ff, 336, 352 f, 355.
- Ussing, Carl, nationalbankdirektør. 102, 119.
- Wade, H., engelsk militærattaché i København. 220, 233, 264.
- Valdemar, dansk prins. 9, 135.
- Wallenberg, Knut, svensk udenrigsminister 1914-17. 32-36, 100.
- Vanggaard, J. Sørensen, folketingsmand (venstre). 194, 198.
- Warburg, Max, tysk bankier. 51.
- Wegener, C. F., biskop. 133 f, 137 f, 172, 176.
- Weimann, Wilhelm, forretningsmand. 128.
- Vejstrup Johannes, landstingsmand (rad.). 49.
- Wenck, H., søofficer. 97.
- Vest, C. F. V., landfoged på Færøerne. 289.
- Wieth Knudsen, K. A., nationaløkonom. 113.
- Wilhelm I, tysk kejser 1871-88. 271.
- Wilhelm II, tysk kejser 1888-1918. 42, 271, 284.
- Wilhelm, tysk kronprins. 271.
- Villies, Henry M., engelsk konsul i Thorshavn 1901-05, i Esbjerg fra 1916. 74?
- Wilson, Woodrow, amerikansk præsident. 187-190, 192.
- With, Erik, chef for generalstabens efterretningssektion 1911-18. 331.
- Witzansky, H., redaktør af København. 111.
- Wolff, Ellis, kommanderende general 1918-26. 222 f, 262 f, 267, 269, 271, 274, 332 ff, 336, 352, 354 f.
- Wreschner, Jul., redaktør af Roskilde Tidende. 201.
- Wulff, Julius, folketingsmand (kons.). 28 ff, 54, 57, 79, 81, 115 ff, 127, 180, 184, 195, 217, 256, 275.
- Yussov ♂: (?) Lvov, Georgij, russisk liberal politiker. 192.
- Zahle, C. Th., folketingsmand (rad.), konseilspræsident (fra 1918 statsminister) og justitsminister 1913-20. 11 f, 14 ff, 22 f, 25-28, 33, 37, 40 ff, 44-49, 51-55, 58 f, 62-69, 71 ff, 75, 77, 79, 82, 84, 95, 97, 101 f, 106-111, 113, 115-118, 120, 124 ff, 128 ff, 132 f, 135-139, 141, 144, 146-155, 157, 160-176,

178 f, 185, 189 f, 192-195, 199, 201 ff, 206, 208-211, 213 f, 217, 220 ff, 225 f, 228 f, 233-245, 247 ff, 255 ff, 259-266, 268-273, 281-290, 292, 294, 296, 298-302, 306 f, 317, 320 ff, 324-329, 331, 334-345, 347-350, 353, 355.

Zahle, Herluf, departementschef i udenrigsministeriet. 12, 97, 189, 199.

Zimmermann, Alfred, tysk udenrigsminister 1916-17. 40, 110, 114, 196.

Ørsted, H. C., fysiker. 279.

Indhold

Rigsdagen genoptager sit Arbejde. Ombytningen. Oktober–December 1914	7–17
Stemninger i Befolkning og Parti S. 7. – Interparlamentarisk Møde S. 8. – Pressen om Minespærringen. „Havmanden“ S. 9. – Sikringsstyrken S. 12.	
Strid om militære Forhold. Modsætningen til Overkommandoen. Januar–Marts 1915	18–30
Sagen mod Premierløjtnant Christensen. Disciplinen i Hæren S. 18. – Forhandlinger om Sikringsstyrkens Formindskelse S. 22.	
Nordisk Samarbejde. Udenrigspolitik Efteraar 1914 – Foraar 1915	31–43
Nordisk Protestnote Nov. 1914 S. 31. – Kongemødet i Malmö S. 32. – Handelsforhandlinger med de krigsførende S. 36. – Det nordslesvigske Spørgsmaal S. 40. – H. N. Andersens Fredsbestræbelser S. 42.	
Grundlovssagens Løsning. December 1914 – Juni 1915	44–59
Grundlovsforhandlinger S. 44. – Valget i Rudkøbing S. 55. – Grundlovens Vedtagelse. Statsraad S. 57.	
Forhandlinger om Koalitionsregering. Neutralitetsdagsordenen. Maj–Juni 1915	60–68
Drøftelser af Brandes' Idé om Samlingsministerium S. 60. – Lukket Rigsdagsmøde 16. Juni S. 67.	
Islands forfatningsmæssige Stilling. Færøerne. Sommer 1913 – Sommer 1915	69–74
Den islandske Flagsag S. 69. – Forfatningsspørgsmaalet S. 70. – Engelsk Ønske om at besætte Færøerne S. 74.	
Sikringsstyrkens Forsyninger. Tunestillingen. Marts 1915 – Marts 1916	75–95
Forhandlinger om Køb af Patroner og om Sikringsstyrkens Formindskelse S. 75. – Samtale paa Sorgenfri S. 77. – Ministerens Forslag til trædes S. 79. – Kongen om Bæltspærringen S. 80. – Uro om de militære Forsyninger. Højre ønsker parlamentarisk Kommission S. 81. – Lukket Rigsdagsmøde 22. Okt. S. 86. – Landstingsforhandling om Kommissionsforslaget S. 91. – Tunestillingen. Misfornøjelsen blandt Officererne S. 93.	

Saltholmepisoden. Nordisk interparlamentarisk Møde. Indrepolitiske Problemer. August–December 1915 96–104

Beskydningen af E 13 S. 96. – Strid mellem Hær og Flaade S. 97. – Interparlamentarisk Møde i København S. 99. – Radikalt Landsmøde S. 100. – To Sager om Embedsbesættelse S. 101. – Kornordningen og Madsen-Mygdal S. 102.

Scavenius og Pressen Maj-December 1915 105–114

Scavenius' Krav om Bestemmelser mod Misbrug af Pressen. Tillægget til Straffeloven S. 105. – Planer om Regeringsskifte S. 108. – Nye Vanskeligheder med Bladene. Grev Moltkes Indberetninger S. 109. – Brockdorff-Rantzau klager. Misfornøjelse i Berlin S. 113.

Grundlovens Ikrafttræden udsættes. December 1915 – Februar 1916 115–127

De konservative ønsker Valget udsat S. 115. – Kongens og Venstres Stilling S. 117. – Forhandlinger om Udsættelsen S. 118. – Venstre og Militærspørgsmaalet S. 119. – Lukket Rigsdagsmøde S. 120. – Partierne Standpunkt til Udsættelsen S. 125. – Den vedtages S. 126.

C. Hage og Th. Povlsen indtræder i Ministeriet. Arboe Rasmussens Frifindelse. Marts–Juli 1916 128–139

Brandes' Sygdom og Hages Udnævnelse S. 128. – Th. Povlsen Kirkeminister S. 130. – Arboe Rasmussen Sagen S. 133. – Flyveindsamlingen S. 134. – Arboe Rasmussens Kollats S. 135. – Vanskeligheder med Politiken og Ekstrabladet S. 138.

Den vestindiske Krise. Oktober 1915 – December 1916 ... 140–174

U.S.A. vil købe Øerne S. 140. – Partiformændene og andre underrettes S. 141. – Brandes' Dementi. Statsraad og lukket Rigsdagsmøde S. 142. – Modstanden mod Salget. Stillingen i Rigsdagen S. 144. – Kongen foranlediger Forhandlinger om Samlingsministerium S. 146. – Kommissionsforslaget S. 158. – Ideen om Kontrolministre S. 163. – Misfornøjelse med Resultatet i Ministeriet S. 168. – Salget gennemføres S. 173.

Kontrolministrene. Indrepolitiske Problemer. Oktober 1916 – Februar 1917 175–186

Lovforslags Behandling i det nye Ministerium S. 175. – Nordslesvig. Vaalsesagen S. 176. – J. C. Christensen og Kornordningen S. 177. – Valg? S. 179. – Ny Indskrænkning af Sikringsstyrken S. 180.

Tysk Fredstilbud. Wilsons Aktion. Den uindskrænkede
Ubaadskrig. December 1916 – Marts 1917 187–197

Angrebsplaner mod Danmark? Tysk Fredstilbud S. 187. – Wilsons
Opfordring til Fredsforhandlinger støttes af de nordiske Lande S. 188.
– Den uindskrænkede Ubaadskrig. Forhandlinger med Tyskland og
England om Skibsfarten S. 190.

Regeringen og Pressen. Februar–Marts 1917 198–203

Forhandlinger om Pressens Stilling. Svineeksportaffæren S. 198. – For-
bud mod offentlige Meddelelser om Skibsbevægelser S. 203.

Forsyningsproblemer. Kommunevalgene. Februar–Juli
1917 204–211

Spiritusafgiften forhøjes S. 204. – Rodes Vanskeligheder S. 206. –
Færre Forsyninger S. 207. – Udsættelse af de kommunale Valg? S. 208.
– Valgene Marts 1917 S. 210. – Udsættelse af Grundlovens Ikrafttræden
S. 211.

Striden om Sikringsstyrkens Indskrænkning April–Maj
1917 212–230

Spørgsmaalet om Indskrænkning rejses i det radikale Parti og i Mini-
steriet S. 212. – Kongen og de andre Partier S. 214. – General Gørtz
protesterer S. 217. – Kongen taler med Rottbøll S. 220. – Forhandling
med de konservative S. 221. – Ministermøde 14. Maj. Indskrænkningen
udsættes S. 225.

Uroen om Stauning. Maj–September 1917 231–246

Ministeriet drøfter Staunings Virksomhed for en socialistisk Fredskon-
ference S. 231. – Det konservative Folkeparti kræver hans og Rottbølls
Afgang S. 234. – Venstres og Socialdemokratiets Standpunkt S. 238. –
Kongen opfordrer Rottbøll til at blive. Det konservative Folkeparti
sprænges S. 239. – De konservative forhandler med Ministeriet S. 241.
– Gesandthenvendelser til Scavenius S. 242. – Det nordslesvigske
Spørgsmaal. Tilliden til Scavenius S. 246.

Lønnings- og Skattelove. Dyrtdisforanstaltninger. Lov om
Københavns højere Skoler. Maj 1917 – Marts 1918 247–253

Tjenestemændenes Løn og Strejkeret S. 247. – Skattelove S. 249. –
Anden Lovgivning S. 251. – Lov om private Eksamensskoler i Hoved-
stadskommunerne S. 252.

General Gørtz' Afskedigelse. Sikringsstyrkens Indskrænkning. Juni–August 1917 254–276

Indskrænkningen drøftes i Ministeriet S. 254. – De frikonservatives Modstand S. 255. – Forhandling med de konservative og med General Gørtz S. 256. – Ministermøde 1. August S. 259. – Gørtz' Afskedigelse S. 261. – Kongens Indvendinger S. 264. – Kongen og Lützens Fremfærdelse S. 270. – Indskrænkningen gennemføres S. 271.

Nordisk Samarbejde. Udenrigspolitik. Juni 1917 – Januar 1918 277–284

Nordisk interparlamentarisk Møde i Kristiania S. 277. – Engelsk eller amerikansk Flaadebasis i Norge? S. 280. – Kongemøder i København og Kristiania S. 281. – Finlands Selvstændighed anerkendes. Danske Fredsfølere S. 283.

Island og Færøerne. Oktober 1917 – Juli 1918 285–290

Islandsk Krav om særligt Handelsflag S. 285. – Zahle og Svenning Rytter S. 287.

Mod Valg. September 1917 – April 1918 291–307

Konservative og Venstre forbereder Valg. Spørgsmaalet om J. C. Christensens Forbliven i Ministeriet S. 291. – Kongen om Lütken S. 292. – Finanslovdebatten. Neergaards Udtalelser S. 293. – Drøftelser af Valgsituationen og af Ministeriets Omdannelse S. 296. – J. C. Christensens og Rottbølls Demission S. 300. – Forslag om Grundlovens Ikrafttræden. Forhandlinger med Socialdemokraterne om Valgsamarbejde S. 302.

Valgene April–Maj 1918 308–323

Vælgermøder paa Langeland S. 308. – Valgkampen S. 312. – Folke­tingsvalget S. 318. – Landstingsvalget S. 319. – Stemningen blandt Ministrene S. 322.

Island. Indrepolitiske Problemer. Drøftelser om Samlings­ministerium. Maj–Oktober 1918 324–351

J. C. Christensen ønsker Samlingsministerium S. 324. – Forhandlinger om det islandske Spørgsmaal. Valg af dansk Delegation. Forslag til Forbundslov S. 325. – Spionsager S. 330. – Skifte i Overkommandoen. Spørgsmaal om ny Indskrænkning af Sikringsstyrken S. 332. – Samtale med Kongen S. 334. – Rodes Ønsker om Ministeriets Afgang eller Omdannelse S. 337.

Verdenskrigens Slutning. Oktober–November 1918	352–357
Forholdsregler i Anledning af Vaabenstilstanden og mod eventuelle Uroligheder S. 352. – Vaabenstilstanden S. 355.	
Noter	359–385
Tidstavle	386
Personregister til Bind III	387–395

